

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

HONKA LAURA-MAARIT

QUEER-PEDAGOGIIKKA PERUSKOULUSSA – Kahden opetusmateriaalin
analyysi Queer-näkökulmasta

Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma

KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA

Intercultural Teacher Education

2014

Intercultural Teacher Education Luokanopettajankoulutus		Tekijä/Author Laura-Maarit Honka	
Työn nimi/Title of thesis Queer pedagogiikkaa peruskoulussa - Kahden opetusmateriaalin analyysi Queer-näkökulmasta			
Pääaine/Major subject Kasvatustiede	Työn laji/Type of thesis Pro gradu -tutkielma	Aika/Year marraskuu 2014	Sivumäärä/No. of pages 63+8
Tiivistelmä/Abstract <p>Peruskoulu tavoittaa kaikki lapset maassamme ja toimii arvojen ja asenteiden eteenpäin viejänä. Tämän takia on kiinnitettävä huomiota siihen mitä arvoja ja asenteita koulumme edustaa. Peruskoulu Suomessa edustaa heteronormatiivista maailmankuvaa, jossa ihmiset ovat oletusarvoisesti heteroseksuaaleja ja sukupuoliä nähdään olevan kaksi. Heteronormatiivisuus on vallan muoto, joka hiljentää muiden kuin heteroseksuaalien äänet. Tämän tutkimuksen näkökulma on queer-teoriassa; näin ollen tämä tutkimus pyrkii haastamaan heteronormatiivisia rakenteita tuomalla esiin opetusmateriaalia, jota opettajat voisivat käyttää tuodakseen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen äänet kuuluviin.</p> <p>Tutkimuksen viitekehyksenä on queer-teoria ja –pedagogiikka, joihin liittyvät käsitteet heteronormatiivisuus, seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuolen moninaisuus. Näiden käsitteiden pohtiminen olisi opettajalle tärkeää, jotta hän voisi opettaa ja keskustella sukupuolesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta omassa luokassaan. Tutkimuksessa tarkastellaan myös sitä, kuinka heteronormatiiviset rakenteet vaikuttavat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluviin oppilaisiin. Queer-näkökulman sisältävää opetusmateriaalia alakouluun löytyy hyvin vähän. Tässä työssä esitellään kaksi opetusmateriaalia: Ready, set, respect! GLSEN's elementary school toolkit (RSR) ja Creating Safe Space for GLBTQ Youth: A Toolkit (CSS toolkit), jotka on analysoitu queer-pedagogiikan näkökulmasta. Laadullinen sisällönanalyysi osoittaa, että RSR soveltuu käytettäväksi alakouluun, mutta materiaalin queer-näkökulma on heikko. CSS toolkit on suunniteltu yläkoulun puolelle ja siinä queer-näkökulma on vahvasti esillä.</p> <p>Peruskoulun opetussuunnitelma uudistuu 2016 ja samaan aikaan peruskouluihin tulee uusia vaatimuksia tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslain muutosten myötä. Nämä uudistukset luovat hyvät lähtökohdat queer-näkökulman sisältävälle sukupuolitietoiselle opetukselle. Valmis opetusmateriaali ja päättäjien tuki on ensiarvoisen tärkeää onnistuneelle queer-näkökulman sisältävälle sukupuolitietoiselle opetukselle.</p>			
Asiasanat/Keywords queer-tutkimus, peruskoulu, sukupuolitietoisuus, opetusmateriaali			

Sisältö

1	Johdanto	1
2	Tutkimuksen teoreettinen viitekehys	5
2.1	Queer-teoria ja queer-pedagogiikka	5
2.2	Heteronormatiivisuus.....	6
2.2.1	<i>Heteronormatiivisuus vallan välimuotona</i>	6
2.2.2	<i>Koulun heteronormatiiviset rakenteet</i>	8
2.2.3	<i>Heteronormatiivisuutta haastavia projekteja</i>	9
2.3	Seksuaalinen suuntautuminen.....	10
2.3.1	<i>Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa</i>	10
2.3.2	<i>Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus</i>	12
2.3.3	<i>Seksuaalinen identiteetti ja ryhmäidentifikaatio</i>	13
2.4	Sukupuoli ja sen moninaisuus	15
2.4.1	<i>Sukupuolen binaari jako</i>	15
2.4.2	<i>Biologinen, sosiaalinen ja aistinen sukupuoli</i>	16
2.4.3	<i>Sukupuolivähemmistöt</i>	18
2.5	Maskuliinisuus ja feminiinisyys sukupuolen rakentajina.....	19
3	Queer-pedagogiikka ja sukupuolitietoinen opetus	22
3.1	Tutkimustulokset kertovat sateenkaarinuorten huonovointisuudesta.....	22
3.2	Queer-pedagogiikka kiusaamisen ehkäisyssä	23
3.3	Sukupuolitietoinen, sukupuolisensitiivinen, sukupuolineutraali	24
3.4	Sukupuolitietoinen opettaja	25
4	Tutkimuksen metodologia	27
4.1	Laadullinen tutkimus	27
4.2	Sisällönanalyysi.....	28
5	Peruskoulun opetussuunnitelma, tasa-arvolain ja yhdenvertaisuuslain uudistukset	30
5.1	Peruskoulun opetussuunnitelman uudistus 2016.....	30
5.2	Tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki	31
5.3	Opetussuunnitelman 2004 analyysi.....	32
5.4	Opetussuunnitelman 2016 perusteluluonnoksen analyysi.....	34
6	Opetusmateriaalin analyysi	36
6.1	Ready, set, respect! GLSEN’s elementary school toolkit (RSR).....	36
6.2	Johtopäätökset RSR-aineistosta	40
6.3	Creating Safe Space for GLBTQ Youth: A Toolkit (CSS toolkit)	42
6.4	Johtopäätökset CSS toolkit aineistosta	47
7	Tulosten yhteenvetoa	49
8	Tutkimuksen luotettavuuden arviointi	52
9	Pohdinta	53
10	Lähteet	57

1 Johdanto

Peruskoulu tavoittaa jokaisen lapsen maassamme ja sillä on suuri rooli asenteiden ja arvojen eteenpäin viejänä yhteiskunnassamme. Koulussa lapsi alkaa muodostaa kuvaa ympärillä olevasta maailmasta. Hän alkaa hahmottaa omaa paikkaansa, ensin omassa luokassaan ja sitten osana yhteiskuntaa. Lapsi kasvaa ja kehittyy peruskoulun aikana ja koulu voi tukea lapsen identiteetin tervettä kasvua. Identiteetin terve kasvu tarvitsee positiivisia esikuvia ja että ympäristö tunnustaa hänen identiteettinsä olemassaolon (Nissinen, 2011, 16-17). Peruskoulu voi toimia toiseuden tuottajana tai yhdenvertaisuuden edistäjänä. Peruskoulun opetussuunnitelma (OPS, 2004, 14) korostaa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämistä koulussa ja huomioi moninaisuuden olevan jo läsnä kouluissamme. Monia vähemmistöryhmiä on nimetty opetussuunnitelmassa, mutta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt puuttuvat nimetyistä ryhmistä. Nämä sateenkaarilapset ja -nuoret, jotka kuuluvat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin, voivat käydä peruskoulunsa kuulematta koskaan positiivista mainintaa omasta sukupuoli- tai seksuaali-identiteetistään. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevia aiheita harvoin nostetaan esille kouluissa. Suurimmaksi osaksi asioista vallitsee hiljaisuus virallisen koulun jokaisella tasolla (Singh & Jackson, 2012, 176).

Vuonna 2016 peruskouluihin astuu voimaan uusi perusopetuksen opetussuunnitelma. Samaan aikaan muutoksia peruskouluun tulee myös muuttuvien tasa-arvo ja yhdenvertaisuuslakien myötä. Nämä muutokset tarkoittavat, että koulujen täytyy laatia tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmat. Tasa-arvolaki käsittää naisen ja miehen välisen tasa-arvon ja muutoksen myötä se sisältää myös sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyvän syrjimisen estämisen. (Hautakorpi, 2014.) Yhdenvertaisuuslaki sisältää suojan syrjinnältä perustuen etniseen alkuperään, ikään, kansallisuuteen, kieleen, uskontoon, vakaumukseen, mielipiteeseen, terveydentilaan, vammaisuuteen, seksuaaliseen suuntautumiseen tai muihin henkilöön liittyvään syyhyn (smt tiedote 73/2014).

Tämän opinnäytetyön tavoitteena on perehtyä sukupuolitietoiseen opetukseen ja vielä rajatun queer-pedagogiikkaan. Tässä työssä queer-pedagogiikka määritellään kuuluvan osaksi sukupuolitietoista opetusta, joka on kasvatuksen kentällä laajemmin käytössä oleva termi. Tutkimustehtäväni tässä tutkimuksessa ovat:

1. Heteronormatiivisuuden, seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden määrittely.
2. Queer-pedagogiikkaan perustuvan opetuksen kuvailua ja tarpeen perustelua.

3. Kahden opetusmateriaalin soveltuvuuden arviointi suomalaisen koulun ja queer-pedagogiikan näkökulmasta. 4. Mitä peruskoulun opetussuunnitelma 2004 ja opetussuunnitelman luonnos 2016 sanovat sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta?

Tutkimuksen teoreettinen kehys tulee queer-teoriasta. Queer-teoreettinen näkökulma haastaa näkemään yhteiskunnan heteronormatiivisia rakenteita ja muuttamaan käsitystämme hetero-oletuksesta sekä sukupuolen binaarista, kaksijakoisesta jaosta normaalina ja luonnollisena (Meyer, 2012, 9-14). Heteronormatiivisuus välittää maailmankuvaa, jossa heteroseksuaalinen maskuliinisuus ja heteroseksuaalinen feminiinisyys ovat luonnollisia ja toivottuja tapoja olla ihminen (Lehtonen, 2006, 32). Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus ja sukupuolen moninaisuus käsitteinä rikkovat heteronormatiivista maailmankuvaa sukupuolen kaksinaisjaosta sekä sukupuolen ja seksuaalisuuden staattisesta luonteesta.

Opettajan työn kannalta on huomattavaa, että henkilön omaan sukupuolen kokemiseen tai seksuaaliseen suuntautumiseen ei voi vaikuttaa opetuksella. Käskyillä, kielloilla ja normeilla voidaan vaikuttaa siihen, kuinka lapsi tai nuori ilmentää omaa sukupuoltaan, mutta hänen sukupuolensa kokemukseen ei voida ulkopuolelta vaikuttaa. Aikuisten tehtävänä on tukea lasta kasvamaan tasapainoiseen aikuisuuteen. Nämä lapset ja nuoret, jotka kokevat sukupuolensa moninaisena tai epätyypillisenä, ovat mielenterveysongelmien riskiryhmää. (Karvinen, 2010, 113.) Ammattilaisten terveys, sosiaali- ja kasvatusalalla, tulisi tietää kyliksi seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta, jotta he voisivat turvata nuorille terveen ja turvallisen kasvun. Nuorilla tulisi olla turvallista puhua omasta identiteetistään vaikka hän ei pystyisi itseään kategorisoimaan hetero-, homo- tai biseksuaaliksi. Tämä edellyttää sitä, että ammattilaiset olisivat tietoisia näistä aiheista. Nuoren kohtaamisessa työtavan tulisi olla henkilökeskeinen, jossa on tilaa henkilön omalle tarinalle ja hänen omille tuntemuksilleen. (Willis, 2012, 1225.)

Oppilaat tarvitsevat tukea terveeseen ja turvalliseen kasvamiseen. Opettajat, jotka tiedostavat tarpeen queer-pedagogiikalle kokevat esteiksi ja haasteiksi muun muassa aiheen asosioitumisen seksiin, vanhempien ja koulun vastustuksen aiheelle, uskonnollisten ryhmien vastustuksen ja oman tietämättömyytensä aiheista (DePalma & Jennett, 2010, 19-20). Tässä opinnäytetyössä ei käsitellä seksuaalikasvatusta. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt voidaan tuoda osaksi opetusta ilman miellelyhtymää seksiin tai seksuaalisuuteen.

Opettajat saavat oman opettajakoulutuksensa aikana opetusta eri oppiaineiden sisällöistä (ainedidaktiset opinnot) ja rakentavat niistä ymmärrystään, jotta voivat ainetta opettaa.

Ymmärrys seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta avaa opettajien ajatuksia siitä, kuinka he voivat itse tehdä asioita näkyviksi opetustyössään. Opettajille tulisi jo opiskeluaikana tarjota mahdollisuuksia problematisoida teemoja (tasa-arvo, heteronormatiivisuus, sukupuoli, seksuaalinen suuntautuminen) aiheisiin liittyen. Teemat eivät ole yksinkertaisia ja siksi olisi tärkeää, että opettajat kävisivät läpi oman polkunsä näiden aiheiden piirissä. Tasa-arvo on huomioitu jo pitkään peruskoulun opetussuunnitelmassa. Käytännön opettajan työssä tasa-arvo saattaa kuitenkin jäädä taustalle. On opettajan oma valinta, kuinka paljon hän tuo tasa-arvoa esille omassa opetuksessaan. Tasa-arvo saattaa koulumaailmassa jäädä itsestäänselvyydeksi, jota ei aktiivisesti toteuteta opetuksessa tai kasvatuksessa. (Syrjäläinen & Kujala, 2010, 37-39.)

Queer-näkökulman sisältävä opetus on tärkeää luokissa, joissa sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöt näkyvät, joko perheen tai oppilaan tasolla, mutta se on tärkeää myös niissä tilanteissa, joissa se ei päällepäin näy. Sateenkaariperheet (perhe jossa vanhemmat ovat samaa sukupuolta) ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt eivät ole suurten kaupunkien omaisuutta ja siten vain suurten kaupunkien koulujen asia. Myös maalla asuu homoja ja lesboja, ja suurin osa homoista, lesboista ja transihmisistä syntyy heterovanhemmille. On siis väärin olettaa, että luokassa ei olisi muita kuin heteroseksuaalisia oppilaita. Opettajan ammatissa ei voi valita ketä haluaa opettaa. Luokassa on juuri se moninaisuus minkä lapset mukanaan tuovat. Lapset tuovat mukanaan myös perheensä ja muut läheiset ihmiset. Lapsen lähipiirissä voi olla hyvin moninainen joukko ihmisiä. Puhuttaessa esimerkiksi homojen oikeuksista, ei keskustelu kosketa ainoastaan homoseksuaaleja. Itseni kaltaiset ihmiset, jotka ovat olleet niin onnekkaita, että ovat saaneet kasvaa muidenkin kuin heteroseksuaalien ihmisten ympäröivinä, voivat tuntea keskustelut aiheesta omikseen. Aina kun jonkun läheisen ihmisarvoa kyseenalaistetaan, koskettaa asia myös minua. Muuksi kuin heteroseksuaaleiksi itsensä määritteleviä ihmisiä on noin 10 % väestöstä (Alanko, 2014, 19). Jokaisella ei-heteroseksuaalilla henkilöllä on läheisiä ihmisiä, joita aiheet koskettavat ja näin ollen prosenttiosuus väestöstä, keitä aiheet koskettavat on suurempi kuin 10 %.

Sukupuolittietoinen kasvattaja rikkoo sukupuolirooleja ja tuo esille esimerkkejä, jotka eivät vahvista perinteisiä naisten ja miesten rooleja. Sukupuolen moninaisuuteen perustuvan ihmiskäsityksen pohjalta sukupuolen näkökulma laajenee ja luo tilaa olla erilainen. Sukupuolen katsotaan rakentuvan biologian lisäksi myös sosiaalisesti, ja opetuksessa huomioidaan sukupuolen dynaaminen luonne. Koulukiusaaminen perustuu useasti toisen ”erilaisuuteen”. Homottelu ja muu seksuaalisen moninaisuuden ympärille kohdistuva kiusaami-

nen perustuu harvoin tietoon henkilön tiedetystä seksuaalisesta suuntautumisesta. ”Homoteltu” kohdistuu usein sukupuolirooliaan epätyypillisesti esiintuovaan tai muuten heteronormista poikkeavasti käyttäytyvään lapseen. Sukupuolen moninaisuuden hyväksyminen on siis tärkeää koulukiusaamisen ehkäisevässä työssä. (Airton, 2009; Alanko, 2014, 26.) Oppilaat ovat tietoisia, että yhteiskuntamme ei koostu ainoastaan heteroseksuaaleista ihmisistä. Keskustelut homoudesta tulevat esiin lasten tuomina ja opettajien tulisi olla valmiita käsittelemään asiaa. Asioiden puuttuminen opetuksesta ei tarkoita etteivätkö lapset ja nuoret puheessaan tai kysymyksissään tuo aihetta luokkahuoneeseen. (Palmu, 2003, 96-97.)

Viime vuosina on sekä kansainvälisesti että Suomessa tehty kyselyitä sateenkaarinuorten hyvinvoinnista ja näistä tutkimuksista on saatu hälyttäviä tuloksia siitä, kuinka huonosti osa sateenkaarinuorista voi. Kiusaaminen ja pelko ovat läsnä koulussa ja tämä saattaa aiheuttaa alempia akateemisia saavutuksia sekä koulupoissaoloja. Huolestuttavaa on myös sateenkaarinuorten keskuudessa olevat korkeammat mielenterveysriskit ja itsetuhoiset ajatukset. (Alanko, 2014; Kosciw et al., 2011.)

Tämän tutkimuksen lähtökohdat ovat olleet henkilökohtaisia, tulevaan opettajan ammattiin liittyviä sekä pyrkimys vastata uuden opetussuunnitelman mahdollisiin vaatimuksiin. Tutkimus on laadullinen tutkimus, jonka teoreettisessa osuudessa tutustutaan käsitteisiin heteronormatiivisuus, seksuaalinen suuntautuminen sekä sukupuolen moninaisuus. Tämän jälkeen luodaan kuvaa siitä, miksi kouluihin tarvitaan queer-näkökulmaa ja mitä se opettajan näkökulmasta tarkoittaa. Empiirisessä osuudessa luodaan katsaus tällä hetkellä käytössä olevaan peruskoulun opetussuunnitelmaan (2004) sekä tulevan opetussuunnitelman (2016) luonnokseen. Opetussuunnitelmista selvitetään, mitä niissä sanotaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä. Tämän jälkeen tutustutaan kahteen opetusmateriaaliin, jotka analysoidaan queer-näkökulmasta.

2 Tutkimuksen teorettinen viitekehys

Tutkimukseni keskeisiä käsitteitä ovat queer-teoria, heteronormatiivisuus, seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuolen moninaisuus. Avaan käsitteet tarkemmin tässä kappaleessa.

2.1 Queer-teoria ja queer-pedagogiikka

Tutkimuksen teorettisena kehyksenä on käytetty queer-teoriaa. Queer-tutkimus on saanut alkunsa homo- ja lesbotutkimuksesta, mutta nykypäivänä se ulottuu laajemmalle tutkimuskentälle. Tutkimusalan tarkoituksena on kyseenalaistaa itsestään selvänä pidettäviä oletuksia (normeja) identiteetistä, sukupuolesta, seksuaalisuudesta ja ihmisten välisistä suhteista. Queer-tutkimus kyseenalaistaa binaarit vastakkainasettelut kuten nainen/mies, valkoinen/musta, vammainen/vammaton, maskuliininen/feminiininen, opettaja/oppilas, homo/hetero. Näin ollen tavoitteena on tehdä näkyväksi heteronormatiivisia käytäntöjä ja rakenteita yhteiskunnassa ja haastaa valtavirran näkemys seksuaalisesta identiteetistä. Queer-tutkimuksen avulla pyritään käsitteellistämään ja purkamaan seksuaalisen identiteetin kategorioita, binaareita ja kieltä joka tukee valtavirran käsitteitä näistä. (Meyer, 2012, 9-14) Se pyrkii osoittamaan kuinka sukupuoli toimii määrittelevänä konstruktiona, joka etuoikeuttaa heteroseksuaalisuuden muiden edelle (Jagose, 1996, 83).

Feministisen pedagogiikan tarkoituksena on löytää tapoja tuoda monimuotoiset seksuaali- ja sukupuoli-identiteetit koulun arkeen. Opetuksen tulisi huomioida ihmisten monimuotoisuus ja pyrkiä pois tasapäistävästä, heteroihmisen normaaliutta korostavasta opetuksesta. Opettajan ei katsota olevan kaikkietävä tiedon tuoja vaan myös opettaja on aktiivinen osanottaja opetustilanteessa. Opettajan on tarkasteltava omia käsityksiään seksuaalisuudesta ja oltava tietoinen niiden vaikutuksista työhönsä. Feministinen pedagogiikka huomioi vallan olevan aina läsnä opetustilanteessa. Vallan ei katsota olevan kuitenkaan negatiivinen asia, vaan turvallisessa oppimisympäristössä se auttaa luomaan hedelmällistä tilaa oppimiselle, jossa kaikilla on mahdollisuus saada äänensä kuuluviin. Queer-pedagogiikka pohjautuu feministiselle pedagogiikalle ja haastaa biologiseen sukupuoleen sidottua binaaria ihmiskuvaa, tarkastelemalla sukupuolta moniulotteisemmin. (Naskali, 2010, 286-287.)

2.2 Heteronormatiivisuus

Heteronormatiivisuus on yksi tämän tutkimuksen pääkäsitteistä. Se antaa mahdollisuuden tutkia sekä sukupuolta että seksuaalisuutta (Lehtonen, 2006, 32), jotka ovat keskeisiä aiheita queer-pedagogiikan näkökulmasta. Opetus peruskouluissamme perustuu heteronormatiivisten rakenteiden ympärille ja näitä rakenteita harvoin haastetaan. Heteronormatiivinen maailmankuva hiljentää muut kuin heteroseksuaaliset äänet koulussa (Singh & Jackson, 2012, 176). Sukupuolitietoisien opetuksen ja queer-pedagogiikan tarkoituksena on saada myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen äänet kuuluviin. Tässä kappaleessa tarkastellaan mistä heteronormatiivisuus saa valtansa ja kuinka sen tuottama valta yhteiskunnassamme ja koulussa toimii.

2.2.1 Heteronormatiivisuus vallan välimuotona

Heteronormatiivisuus on länsimaisen yhteiskuntamme maailmankuvan peruskiviä. Se sisältää ajatuksen vallasta ja sen vaikutus ulottuu ihmissuhteista instituutioihin. Se välittää maailmankuvaa, jossa heteroseksuaalinen maskuliinisuus ja heteroseksuaalinen feminiinisyys ovat luonnollisia ja toivottuja tapoja olla ihminen. (Lehtonen, 2006, 32.) Heteronormatiivisessa yhteiskunnassa kaikki ovat oletusarvoisesti heteroseksuaaleja, cis-sukupuolisia (ks. Liite 1) ihmisiä. Yhteiskunta ja sen toiminnot on rakennettu tämän oletuksen varaan, myös koulut. Valta ja monet etuoikeudet jakaantuvat tämän oletuksen mukaan, jättäen niiden ulkopuolelle ihmiset, jotka määrittelevät itsensä joksikin muuksi.

Ludwigin (2011) mukaan heteronormatiivisuudesta voidaan puhua hegemonisena vallan muotona (heterohegemonia). Hegemonia tarkoittaa valtaa, joka ei ole lakiin tai määräykseen perustuvaa. Se muokkautuu yhteiskunnallisten taisteluiden mukana, eikä sitä voida määritellä muuttumattomaksi tai universaaliksi. Se muokkautuu ja muuttuu yhteiskunnassa historiallisesti ja maantieteellisesti. Hegemonia on vallantuottaja, joka ulottuu lakien ulkopuolella ja ympärillä tuotettuun valtaan. Hegemoniset maailmankuvat muotoutuvat jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa yhteiskunnan eri kerroksissa. Uskonnolliset ryhmät, poliittiset tekijät, ammattiyhdistykset, media ja koulu, ylläpitävät tai neuvottelevat uudelleen vallassa olevista hegemonioista. Heterohegemonia saa valtansa jokapäiväisistä asioista ja tapahtumista kansalaisyhteiskunnassa. Ihmiset yhteiskunnan kaikissa luokissa toistavat oppimaansa ja uudentavat hetero-oletuksella toimivia maailmankuviaan. Heterohegemonia ei ole stabiilia valtaa, vaan se nimenomaan muuttuu ja sitä ylläpidetään sosiaalisten kamp-

pailuiden avulla. Se on kompromisseja ja neuvotteluita, jotka ovat seurausta näistä sosiaalisista kamppailuista. (Ludwig, 2011, 51-54.)

Heteronormatiivinen valta ja etuoikeudet ovat monesti luonteeltaan näkymättömiä niille, joilla valta on. Heteronormatiivisia valtarakenteita voidaan pitää niin itsestäänselvinä, että vain näiden valtarakenteiden esiintuominen tai kyseenalaistaminen tekee ne näkyviksi. Heteronormatiivisuus pohjautuu käsitykselle sukupuolen binaarista jaosta (mies/nainen) ja heteroseksuaalisuuden luonnollisuudesta. Heteroseksuaalisen ihmisen elämä sisältää lukuisia etuoikeuksia, joita on vaikea tiedostaa ilman oman elämän kyseenalaistamista. (Ludwig, 2011.) Heteronormatiivinen ajattelutapa on sosiaalinen ja yhteiskunnallinen ilmiö, joten se on haluttaessa myös muutettavissa (Karvinen, 2010, 118).

Heterohegemonista valtaa voidaan tarkastella myös heteroseksuaalisen sopimuksen käsitteen kautta. Tätä käsitettä käytettäessä puhutaan sopimuksesta, jota ei tarvitse lausua ääneen eikä sitä ole mihinkään kirjoitettu, mutta se sisältyy yhteiskuntajärjestelmäämme. Heteroseksuaaliseen sopimukseen sisältyy ajatus miehestä ja naisesta, toisilleen vastakkaisina ja toisiaan täydentävinä. Sanatonta, ideologista sopimusta voidaan tarkastella ainoastaan sen seurausten kautta. Nämä seuraukset näkyvät sanattomina sääntöinä ja normeina yhteiskunnassamme. (Wittig, 1981, 47-54; 1989, 239-249.)

Sukupuolinormit ja sukupuolen käsitys ovat olennaisia osia heteronormatiivisuutta. Käytämme oletustamme sukupuolelle tyypillisestä käyttäytymisestä ja sukupuoli-ilmaisusta, tehdessämme oletuksia myös ihmisten seksuaalisesta suuntautumisesta (Airton, 2009, 136-137). Perinteisesti sukupuolten tasa-arvoa on käsitelty feminiinisyyteen ja maskuliinisuuden liitettyjen normien avulla. On tärkeää tehdä näkyväksi ja tunnustaa, että sukupuolen binaari jako on yhteiskunnassamme hyvin keskeinen normi. Sukupuolen voidaan nähdä olevan vain, koska sillä on vastapuoli. Normiin liittyy myös vastakkaisten sukupuolten halu toisiaan kohtaan. Ollakseen yhtä sukupuolta, tarkoittaa että ei ole toista sukupuolta. Tämä binaari sukupuolten jako länsimaissa sisältää myös ajatuksen siitä, että maskuliinisuus on arvoltaan korkeampi kuin feminiinisyys. Heteronormatiivisuuden ytimeen, sukupuolen binaarin jaon lisäksi, kuuluu oleellisesti heteroseksuaalisuuden oletus. (Butler, teoksessa Ludwig, 2011, 43-45.) Suomalaisessa kirjallisuudessa tähän saatetaan viitata käsitteellä hetero-oletus.

2.2.2 Koulun heteronormatiiviset rakenteet

Heteronormatiivisuus koulussa perustuu oletukselle, että opettajat ja oppilaat ovat heteroseksuaaleja ja sukupuoli nähdään kaksijakoisena. Koulujen käytännöt pyrkivät normalisoimaan yhteiskuntaa ja luomaan ”normaaleja” kansalaisia. Tämä tarkoittaa koulujen pyrkivän kasvattamaan heterokansalaisia. Kouluilla on keskeinen osuus seksuaalisuuden tuottamisessa ja olemassa olevien diskurssien ylläpitäjänä. (Boas, 2012, 134.) Heteronormatiivisuus pitää yllä seuraavia oletuksia. Homoseksuaalisuus määritellään seksuaalisten aktien kautta, homoseksuaalit ovat seksuaalisesti vaarallisia, lapset ovat aseksuaaleja ja viattomia, normaalius ei ole sosiaalinen konstruktio vaan luonnonlaki, seksuaalisuus on yksityinen kehollinen asia ja sillä ei ole asiaa julkisiin paikkoihin, kuten kouluun. (De Palma & Atkinson, 2009, 841.)

Nykyisen oppimateriaalin kautta lapset opetetaan pitämään heteroseksuaalista ydinperhettä ihanteena ja sukupuolen mukaista käyttäytymistä rohkaistaan. Sukupuolistereotyytiat ovat erittäin vahvasti esillä oppikirjoissa. Oppimateriaali sisältää hyvin vähän jos ollenkaan esimerkkejä samaa sukupuolta olevien perheistä tai sukupuolen moninaisuudesta. (Tainio & Teräs, 2010, 11.) Opetussuunnitelman heteronormatiivisia aspektoja ovat esimerkiksi heteroromanttisia suhteita käsittelevä kirjallisuus, perheen esitleminen heteroperheenä, seksuaalisuuden esitleminen ainoastaan lisääntymisen näkökulmasta. (Meyer, 2012, s. 12)

Jukka Lehtonen on väitöskirjassaan tutkinut heteronormatiivisuutta kouluympäristössä. Hänen väitöskirjansa vuodelta 2003 on nimeltään *”Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset.”* Tutkimuksesta käy ilmi monet heteronormatiiviset käytännöt koulussa. Tutkimuksen tuloksena Lehtonen listaa käytäntöjä, joita tutkimuksen perusteella kouluissa ilmenee seksuaalisuuden ja sukupuolen määrittelyssä ja kontrolloinnissa.

1. Heteroseksuaaliset suhteet esitetään usein esimerkiksi seksuaalikasvatuksessa itsestään selvinä, luonnonlakeihin pohjautuvina ja luonnollisina.
2. Vaikeneminen seksuaalisesta ja sukupuoleen liittyvästä moninaisuudesta on keskeinen tapa ylläpitää mielikuvaa monoliittisestä, koherentista ja automaattisesta heteroseksuaalisesta naiseudesta ja mieheydestä.
3. Heteroseksuaalisuudesta puhutaan, se asetetaan keskeiseksi tai se oletetaan.
4. Sukupuolet asetetaan tosilleen vastakkaisiksi ja toisiaan täydentäviksi.

5. Tyttöjen ja poikien sekä naisten ja miesten välisiä eroja korostetaan samalla, kun luodaan kuva sukupuolikategorian sisäisestä yhtenäisyydestä.
6. Miehet, pojat ja mieheys asetetaan etusijalle ja naiset, tytöt ja naiseus toissijaiseksi.
7. Tyttöjä, poikia, naisia, miehiä, heidän välisiä suhteita ja heidän käyttämiään tiloja heteroseksualisoidaan.
8. Tyttöjä ja poikia homoseksualisoidaan merkiksi rajan ylittämisen kielletystä luonteesta.
9. Sukupuolirajojen rikkomista ja vääränlaiseksi koettua seksuaalisuutta kontrolloidaan ja rajoitetaan.
10. Homoseksuaalisuudesta puhutaan marginalisoiden, esittämällä se ongelmaksi, synniksi, sairaudeksi, häiriöksi, välivaiheeksi, naurettavaksi, olemattomaksi, lisämausteeksi, yksityiskohdaksi, säälittäväksi, suvaittavaksi tai yhtä hyväksi ja luonnolliseksi kuin heteroseksuaalisuus. (Lehtonen, 2003, 237-244.)

2.2.3 Heteronormatiivisuutta haastavia projekteja

Iso-Britannialainen ”The No Outsiders Project” on laaja heteronormatiivisuuteen perehtynyt tutkimus. Se toteutettiin Iso-Britanniassa syyskuun 2006 ja joulukuun 2008 välillä. Tutkimukseen osallistui 26 tutkimusassistenttia, yhdeksän yliopistotutkijaa ja useita opetusalan työntekijöitä ympäri Iso-Britanniaa. Tutkimuksessa lähdettiin tutkimaan kuinka heteronormatiivisuus näyttäytyy alakoulussa ja tapoja, joilla toteuttaa queer-pedagogiikkaa luokissa. Tutkimuksen laajuuden ja siihen osallistuneiden ihmisten myötä aineistoa saatiin laajasti, ja siitä on lähivuosina julkaistu monia artikkeleita liittyen muun muassa queer-pedagogiikkaan. Projektissa heteronormatiivisuus näyttäytyi monilla eri tasoilla ja monin eri tavoin. Tutkimukseen osallistuneet opettajat käyttivät ja kehittivät tapoja, joilla rikkoa heteronormatiivisia rakenteita luokissaan ja kuinka tuoda queer-näkökulmaa opetukseensa. Projektista ilmestyneessä kirjassa nimeltä ”Undoing homophobia in primary school” on kuvauksia opettajien käyttämistä keinoista heteronormatiivisuuden rikkomiseen opetuksessa. Tutkimus ja siihen osallistuneiden keskustelut aiheesta tuovat esiin heteronormatiivisten rakenteiden voiman ja queer-pedagogiikkaan liittyvät moninaiset kysymykset. (DePalma & Atkinson, 2009b; DePalma, 2013; DePalma, 2010)

Suomalaisessa yhteiskunnassa heteronormatiiviset lait ja heteronormatiivinen ajattelu on haastettu Tahdon2013 kampanjassa. Tahdon2013 kampana ajaa tasa-arvoista avioliittolakia (Tahdon2013.fi). Heteronormatiivisen maailmankuvan arvot ja asenteet tulevat näkyviksi,

mutta ei aina kyseenalaistetuiksi, keskusteluissa lakialoitteen ympärillä. Heteronormatiivisuus on niin syvällä yhteiskunnassamme, että tieteelliset todisteet ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden omat elämäkerrat onnistumisineen, eivät ole pystyneet toistaiseksi muuttamaan kaikkien päättäjiemme näkökantaa kaikille yhdenvertaiseen lakiin.

Queer-opetus ja -pedagogiikka on ollut pitkään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen agendalla. ILGA Europe (Equality for lesbian, gay, bisexual, trans and intersex people in Europe) ilmoitti myöntävänsä apurahaa näiden aiheiden tutkimiseen koulutuksen kentällä. Näiden tutkimusten fokus on sateenkaarilasten ja -nuorten kokemassa kiusaamisessa ja syrjinnässä. (Call for proposals, 2014.) Seta on mukana sosiaali- ja terveysministeriön tilaamassa projektissa tuottamassa koulutusmateriaalia sukupuolivähemmistöihin kuuluvien syrjinnästä ja sen ennaltaehkäisystä työpaikoille, oppilaitoksille, viranomaisille ja sukupuolivähemmistöön kuuluville. Seta järjestää myös koulutuksen nimeltään ”LGBT in Education: Strategic workshop in Helsinki (5.12.2014)”. Koulutus on suunnattu muun muassa opettajille ja opetusalan viranomaisille. Työpajan tarkoituksena on miettiä kuinka lisätä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöön kuuluvien ihmisten yhdenvertaisuutta koulutuksessa. (seta.fi, 2014.)

2.3 Seksuaalinen suuntautuminen

Heteronormatiivisuuden lisäksi merkittävä käsite, joka kuuluu queer-pedagogiikkaan, on seksuaalinen suuntautuminen. Tässä kappaleessa tutustutaan käsitteeseen seksuaalinen suuntautuminen ja sen moninaisuus. Seksuaalinen suuntautuminen on merkittävä osa ihmisen elämää. Se pitää sisällään tunteita, tekoja, haaveita, fantasioita, perheen sekä paljon muuta ihmiselämään kuuluvaa. Seksuaalinen suuntautuminen on eri asia kuin seksuaalisuuden toteuttaminen (Vilkka, 2010, 51).

2.3.1 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historia on yhtä pitkä kuin heteroseksuaalisen enemmistön historiakin. Nämä kaksi historian kertomusta ovat kuitenkin hyvin erilaiset ja suuria muutoksia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen elämässä tapahtuu vielä tänäkin päivänä. Tästä historiasta on merkityksellistä puhua monesta syystä, mutta yksi niistä on se, että moni seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluva ihminen on elänyt näitä histo-

riallisia muutoksia ja ovat vielä kertomassa tarinoitaan muutoksesta. Setan tekemä ”Yhdenvertainen vanhuus: Haluaisin pystyä kertomaan”, on yksi esimerkki siitä kuinka historia muokkaa ihmisen elämää. Siinä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat seniorit kertovat elämästään sateenkaarihenkilönä Suomessa, kuinka avoimuus omasta identiteetistä on rajoitettu tai sallittu yhteiskunnan puolesta. (Yhdenvertainen vanhuus, 2014).

Seksuaalisuutta on alettu tutkimaan 1800-luvun loppupuoliskolla. Seksuaalisuuden tutkimus on pohjautunut pitkälti poikkeavuuksien, myös perversioksi kutsuttujen, tutkimukseen. Ajateltiin, että terve seksuaalisuus tapahtuu naisen ja miehen välillä ja jonka tavoitteena on saada lapsia. Muuta seksuaalisuutta pidettiin sairaalloisena ja sairauksiin johtavana. Seksuaalivähemmistöjen historiaa varjostaa synkkä häiriökeskeinen ja psykopatologinen ajattelumalli. Suomessa aikuisten välinen homoseksuaalinen käyttäytyminen poistettiin seksuaalirikoslaista vuonna 1971. Homoseksuaalisuus poistettiin Yhdysvaltain psykiatriayhdistyksen ylläpitämästä DSM III-sairausluokitukselta vuonna 1973. Suomen lääkintöhallituksen ylläpitämästä sairausluokitukselta se poistettiin vuonna 1981 ja maailman terveysjärjestön WHO:n kansainvälisestä ICD 10-luokitukselta vuonna 1993. Suomessa luokitus tuli voimaan 1996. Vielä tänäkin päivänä sairausluokitukselta löytyy sukupuolen moninaisuuteen liittyviä ilmiöitä, kuten transvestisuus, transsukupuolisuus ja intersukupuolisuus. Vuonna 2002 Suomessa astui voimaan laki, joka sallii samaa sukupuolta olevien henkilöiden rekisteröidä parisuhteensa. (Nissinen, 2011, 12-14.) Tämä tarkoittaa heille suurimmaksi osaksi samoja oikeuksia kuin heteropareille, jotka menevät naimisiin. Rekisteröity parisuhde ei ole sama asia kuin avioliitto. Rekisteröidyn parisuhteen osapuolet eivät automaattisesti saa ottaa toisen sukunimeä eikä heillä ole adoptio-oikeutta. He eivät myöskään voi saada kirkollista vihkimistä.

Seksuaalisiin suuntauksiin suhtautuminen on muuttunut historian kuluksa. Homoseksuaalisia suhteita on aina ollut olemassa. Se kuinka ei-hetero suhteisiin on suhtauduttu eri aikoina, on muuttunut ja muuttuu yhä edelleen. (Vilkka, 2010, 49.) Kuitenkin moni seksuaali- ja sukukupuolivähemmistöön kuuluva henkilö joutuu pelkäämään hylätyksi tulemista. Moni joutuu pohtimaan, kertooko omasta seksuaalisesta suuntautumisestaan esimerkiksi työkaareilleen. Moni joutuu kestävään homovitsit ja muut halventavat kommentit, joita kerrotaan yleisissä keskusteluissa. Ilmapiiiri monissa paikoissa voi olla liian heterokeskeinen, että omasta totuudestaan voisi puhua. Ymmärretyksi ja hyväksytyksi tuleminen ei ole itsensä selvyys ja moni suojelee itseään pysymällä ”kaapissa”. (Nissinen, 2011, 24.) Oppilaat

heteronormatiivisessa koulussa kasvavat turvallisuutensa vuoksi salamaan oman ei-heteroseksuaalisuutensa (Kilpiä, 2011, 264).

2.3.2 Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus

Jokaisella ihmisellä on toive tulla nähdyksi ja hyväksytyksi, juuri sellaisena kuin hän on. Jokaisella ihmiselle on oma seksuaalisuutensa. Siihen liittyy paljon asioita, joista suurta osaa pidetään henkilökohtaisina, mutta seksuaalisuus vaikuttaa samalla myös syvästi sosiaaliseen olemassaoloon. Moni ihminen joutuu yksin, ilman tukea rakentamaan oman suhteensa seksuaalisuuteensa ja sukupuoleensa. (Nissinen, 2011, 11.) Oman seksuaalisuuden löytäminen on yksi suuri tekijä nuoren elämässä. Suurin osa nuorista kasvaa maailmassa, jossa heiltä odotetaan tietynlaista käyttäytymismallia. Pojilta kysellään tyttöystävistä ja tytöiltä poikaystäväistä. Samaan sukupuoleen ihastunut nuori voi kasvaa tuntemaan häpeää tunteistaan ja jopa valehtelemaan omista tunteistaan toisille. (Nissinen, 2011, 19.)

Seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuolen moninaisuus ovat niin monimutkaisia ilmiöitä, että niitä on teoriassa vaikea lokeroida, esimerkiksi lokeroihin nainen – mies tai hetero – homo. Jukka Lehtonen (2006) on väitöskirjassaan käyttänyt sanaparia heteroseksuaali ja ei-heteroseksuaali. Näin ollen hän on pyrkinyt tuomaan esille sen, etteivät nämä ole toisiinsa poissulkevia kategorioita. Yleisesti seksuaaliset suuntaukset jaetaan kolmeen kategoriaan heteroseksuaalit, homoseksuaalit ja biseksuaali. Monen ihmisen on kuitenkin hankala kategorioida itsensä näihin lokeroihin. Lehtosen tutkimuksessa on havaittu, että nuoret eivät välttämättä koe homo-, hetero- tai bi-kategoriaa pätevänä kuvaamaan heidän elämänsä. Seksuaalisuuden voidaan katsoa olevan vuorovaikutuksessa muokkautuva sosiaalinen ja kulttuurinen konstruktio. Siksi sen määrittely tiukkoihin raameihin voi monesta tuntua epämiellyttävältä. (Lehtonen, 2006, 33-36.)

Seksuaalisessa suuntautumisessa ei ole yksinkertaisesti kyse siitä, kenen kanssa vuoteensa jakaa tai ketä rakastaa. Seksuaalisuuden moniulotteisuutta voidaan kuvata jakamalla se kuuteen eri tasoon. Seksuaaliset/eroottiset unet ja fantasiat, seksuaalinen/eroottinen halu/kiinnostus, seksuaalinen toiminta, romanttiset tunteet, sosiaalinen preferenssi ja koettu seksuaalinen identiteetti. Nämä tasot kuvaavat sitä, että seksuaalinen suuntautuminen ei koostu vain yhdestä tai kahdesta asiasta. Esimerkiksi ihminen voi tuntea itsensä ei-heteroksi vaikka eläisi koko elämänsä vastakkaisen sukupuolen kanssa, silti ihastuen tai fantasioiden myös saman sukupuolen edustajista. (Nissinen, 2011, 15.)

Erilaisten kategorioiden luominen seksuaalisille suuntauksille voi olla monimutkaista ja ihmisten itsemäärittelylle on nykyisin tilaa oman suuntauksen nimeämisessä. Heteroseksuaalisuuskään ei ole niin yksinkertaista kuin miksi se monesti ajatellaan. Yksi esimerkki heteroseksuaalista voisi olla mies, joka on aina tuntenut kiinnostusta vain vastakkaista sukupuolta vastaan ja toteuttanut seksuaalisuuttaan vain naisten kanssa. Toinen esimerkki voi olla transmies, joka syntyessään on luokiteltu tytöksi, mutta hän on tehnyt sukupuolen korjauksen ja elää suhteessa naisen kanssa. Jos häneltä kysytään, hän määrittelee itsensä heteroksi. Suhteessa on mies ja nainen. (Lehtonen, 2006, 33.)

2.3.3 Seksuaalinen identiteetti ja ryhmäidentifikaatio

On todettu, että ihminen voi tunnistaa kiinnostuksensa samaa sukupuolta oleviin jo varhaislapsuudessa. Oma seksuaalinen suuntautuminen tunnistetaan yleensä ennen yläkouluikää (Alanko, 2014, 20). Ei-heteroseksuaalien henkilöiden kertomuksista voidaan todeta, että oma seksuaalisuus ja sen poikkeaminen valtavirrasta voi tulla lapsuudessa esiin juuri sillä, että lapsi huomaa olevansa hieman erilainen kuin muut. Merkittävä osa leikki-ikäisistä lapsista, jotka käyttäytyvät sukupuoliepätyypillisesti, kasvaa isona ei-heteroksi. Kuitenkin on huomattavaa, että läheskään kaikki ei-heterot eivät muista omassa lapsuudessaan mitään valtavirrasta poikkeavaa. Tärkeintä lapsen kasvaessa on vanhempien ja muiden läheisten reagointi sukupuoliepätyypilliseen käyttäytymiseen. Osa homoseksuaaleista pojista jopa omaksuu kasvaessaan homofobisia asenteita, jos niitä ympärillä käytetään miehisen identiteetin rakenteina, kuten niitä useasti käytetään. Homottelu ja homojen halveksunta on yleistä kasvavien poikien oman miehisen identiteetin rakentamisessa. Monesti oman seksuaalisen suuntautumisensa hyväksyminen on pitkän prosessin tulos. (Nissinen, 2011, 16-17.) Riippuen asuinpaikasta ja -ympäristöstä voi itsensä hyväksyminen tarkoittaa kaikkien läheisten ihmisten ja heidän arvojensa uhmaamista ja oman seksuaalisen suuntautumisen tunnustaminen voi johtaa jopa siihen, että tulee hylätyksi oman perheensä toimesta. Seksuaalivähemmistöt ovat ainoa vähemmistö, jonka voidaan katsoa loukkaavan jonkun toisen maailmankatsomusta tai uskontoa, joka kuvaa sitä kuinka suuri voi ristiriita itsellä ja läheisillä asiasta olla (DePalma & Jennett, 2010, 20).

Ihmisen sukupuoli- ja seksuaali-identiteetti rakentuvat suhteessa itseen ja suhteessa toisiin. Identiteetti on tieto siitä kuka ihminen on ja missä hän tuntee olonsa turvalliseksi. Identiteettiin liittyy kyky tietää ja puolustaa omia rajojaan sekä oikeuksiaan. Nissisen (2011)

mukaan seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyvä identiteetti voidaan jakaa kahteen tasoon. Toinen taso muodostuu persoonallisesta identiteetistä, johon kuuluvat ”kokemus ja ymmärrys omasta sukupuolesta, seksuaalisesta kiinnostuksesta, mieltymyksistä sekä omista tarpeista ja arvoista.” Toisen tason muodostaa sosiaalinen identiteetti, joka sisältää käsityksen ”mihin ihmisryhmään omien ominaisuuksien perusteella koen kuuluvani.” (Nissinen, 2011, 11-15.) Myönteisen identiteetin ja itsetunnon rakentumiseen tarvitaan myönteisiä kokemuksia ja tunteita sekä samaistumista myönteisessä valossa. Monilla nuorilla identiteetin rakentuminen vaarantuu, koska saatavilla ei ole myönteisiä esimerkkejä ja omaksi identiteetiksi tuntemat asiat esitetään kielteisessä sävyssä, esimerkiksi että homoseksuaalisuus on synty. (Nissinen, 2011, 15.)

Nuoren identiteetin muodostumisen vuoksi on tärkeää, että hänellä on vertaisia, joihin samaistua. Seksuaalivähemmistöjen nimeäminen tuo yhteen ihmisiä, jotka jakavat arvomaailman ja voivat yhdessä toimia parantaakseen asemaansa yhteiskunnassa (Willis, 2012, 1215). Queer-tutkimuksen parissa käydään keskustelua hlbtqi-identiteettien (homo, lesbo, bi, transsukupuolinen, intersukupuolinen, queer) tärkeydestä nuorisolle. Osa nuorista elää maailmassa, jossa heidän on helpompi ”tulla kaapista”, verrattuna aikaisempaan sukupolven. Tällöin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt voivat elää vapaasti omana itsenään ja heillä on enemmän vapauksia määritellä itsensä myös muuksi kuin homo-, hetero- tai biseksuaaleiksi. Osa sateenkaarinnuorista ei pidä vanhoja kategorioita enää kuvaavina eivätkä he tunne, että he tarvitsivat näitä kategorioita luodakseen oman identiteettinsä. Tätä voidaan kutsua ”post-gay”-aikakaudeksi. (Willis, 2012, 1216; Alanko, 2011, 19-20.) Tutkimukset ovat kuitenkin todistaneet, että identifioiminen lesboksi tai homoksi on vielä merkityksellistä nuorille. Identifioituminen johonkin ryhmään antaa nuorille vahvistuksen olemassaolostaan sekä ylpeyttä siitä mitä he ovat. Ryhmään kuuluminen antaa myös voimaa kohdata homofobisia asenteita. (Willis, 2012, 1223.)

Seksuaalivähemmistöjen keskuudessa osa identiteeteistä ja kategorioista on hyväksyttävämpiä kuin toiset. ”Gay” termiä pidetään hyväksyttävämpänä myös naisille kuin sanaa lesbo, jolla nähdään olevan myös negatiivisia sävyjä. Sanaan lesbo liitetään asioita, jotka resonovat ääri-feministien ajatusten ”emme tarvitse miehiä” kanssa ja saattaa näin ollen häiritä naisten ja miesten välisiä vuorovaikutussuhteita. Biseksuaali on määritelmänä hankalampi kuin homoseksuaalit. Myös biseksuaalit saattavat joutua syrjityiksi, koska vertais yhteisö ei ole niin tiivis kuin esimerkiksi homoyhteisö. (Willis, 2012, 1224.) Periaatteessa jokaisella on kuitenkin oikeus valita, mitä nimeä itsestään haluaa käytettävän.

2.4 Sukupuoli ja sen moninaisuus

Kolmas tutkimuksen keskeinen käsite, heteronormatiivisuuden ja seksuaalisen suuntautumisen lisäksi, on sukupuoli ja sen moninaisuus. Kuinka sukupuoli ymmärretään vaikuttaa siihen, kuinka siitä puhutaan ja mitä siitä opetetaan. Ihmiset luokitellaan yleisesti lokeroon nainen tai mies. Henkilön ilmaistessa sukupuoltaan epätyypillisesti, herää mielenkiinto selvittää kumpaa sukupuolta hän ”oikeasti” on. Tämän ”oikean” sukupuolen määrittäminen perustuu monilla ihmisillä vielä siihen, mitä toisella on haarojen välissä. Sukupuoli nähdään yhteiskunnassamme pääosin biologisena ominaisuutena. (Vilkkä, 2010, 17.)

2.4.1 Sukupuolen binaari jako

On opittu, että maailmassa on olemassa kaksi sukupuolta, sukupuolen binaari jako. Tämä on ehkä yksi kiistattomimmista opeista, jonka elämässä ja koulussa saa. Luonto (ja/tai Jumala) on ihmiset näin luonut, naisiksi ja miehiksi. Sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen tarvitsee aikaa, ja monesti aikuisen ihmisen täytyy poisoppia binaarista sukupuoli-käsityksestään. (Jauhiainen & et al., 2011; Lehtonen, 2010, 88.) Kasvattajan ja opettajan on lisättävä omaa tietouttaan aiheesta, jotta hän pystyy ammattimaisesti kohtaamaan sukupuolen ja sen moninaisuuden (Karvinen, 2010, 113). Sukupuoli on merkittävä tekijä eronteoisissa. Luokittelemme ihmisiä naisiin ja miehiin ja teemme myös oletuksia heidän seksuaalisesta suuntauksestaan perustuen sukupuolen sosiaaliseen purkamiseen. Sukupuolelleen epätyypillisesti käyttäytyvät miehen vartalon omaavat henkilöt luokitellaan useasti ei-heteroseksuaaleiksi, tietämättä heidän seksuaalista suuntautumistaan. Samoin sukupuolelleen epätyypillisesti käyttäytyvät naisen vartalon omaavat henkilöt luokitellaan ei-heteroseksuaaleiksi. Tehdessämme päätelmiä ’onko henkilö hetero- vai ei-heteroseksuaali’ keskitymme purkamaan hänen sukupuoltaan ja vertaamme havaintojamme heteroseksuaaliseen vertailukohteeseen. (Airton, 2009, 136-137.) Tässä kappaleessa tarkastellaan sukupuolta heteronormatiivisen maailmankuvan ulkopuolella. Sukupuolta tarkastellaan dynaamisena, ajassa ja paikassa muokkaantuvana ominaisuutena.

Binaari sukupuolikäsitys tarkoittaa sukupuolen jakoa kahteen kategoriaan, jotka ovat toistensa vastakohtat. Tämä jako perustuu biologisiin ominaisuuksiin ja se on heteronormatiivisuuden yksi ydin asioista. (Lehtonen, 2003, 25.) Binaaria sukupuolijakoa voidaan tarkastella myös valtasuhteiden muodostumisen näkökulmasta. Jo antiikin ajoista on maailmaa jaettu binaarisiin oppositioihin. Mies - nainen jako on yksi näistä. Binaarisissa oppositiois-

sa toinen on aina ylempi- ja toinen alempiarvoinen. Mies - nainen jaossa, mies on ylempiarvoinen ja tähän jakoon perustuen on naisia sorrettu kautta aikojen. (Salomäki, 2011, s. 11, 61, 244.)

1940-luvulla keskusteluun sukupuolesta nousi käsitys sosiaalisesta sukupuolesta (gender). Tähän päivään saakka sukupuoli on ollut tutkimuksen ja keskustelun aiheena ja uutta tietoa ja ymmärrystä muodostetaan ympäri maailmaa. (Vilka, 2010, 18-19.) Uusimman tieteellisen tutkimustiedon mukaan sukupuoli näyttäytyykin enemmänkin asteittaisena (dimensio-naalisena) kuin kaksijakoisena. Nykytutkimuksen valossa sukupuoli on sekä sosiaalinen että biologinen. Nämä kaksi eivät muodosta minkäänlaista arvojärjestystä. (Huuska & Karvinen, 2013, s. 46; Vilka, 2010, 21.) Sukupuolen voidaan katsoa olevan osiensa summa, ei yksi kokonainen asia. Sukupuolta voidaan tarkastella biologisena, sosiaalisena tai aistisena ilmiönä.

2.4.2 Biologinen, sosiaalinen ja aistinen sukupuoli

Käsitys sukupuolesta, sen eroista ja samankaltaisuuksista on vaihdellut läpi historian. Käsitys sukupuolesta ei ole staattinen totuus, vaan käsityksemme siitä muuttuu ajassa ja paikassa. Esimerkkinä sukupuolen käsityksen muutoksesta on, että 1600-luvulle saakka nähtiin naisen ja miehen kehojen olevan yhtä ja samanlaisia. Naisen keho oli miehen keho käännettynä sisälle päin. 1700- ja 1800-luvulla sukupuolten kaksiajako yleistyi. Jako perustui sukupuolielinten lääketieteelliseen nimeämiseen ja niiden eroihin. Tämä jako on pysynyt valtavirrassa siitä saakka. (Salomäki, 2011, s. 329-240.) Sukupuolen voidaan *biologisesti* katsoa koostuvan geneettisistä (sukusolut XX, XY tai joku näiden variaatio), anatomisista (ulkoiset ja sisäiset rakeenteelliset sukurauhaset) ja hormonaalisista (kivekset tuottavat testosteronia ja munasarjat tuottavat estrogeenia ja progesteronia) ominaisuuksista. (Vilka, 2010, 17-18.)

Sosiaalinen sukupuoli elää ja muuttuu ajan ja paikan mukaan. Ympärillämme olevat ihmiset, kulttuuri ja odotukset muokkaavat sukupuolta ja ne myös asettavat sukupuolelle odotuksia, millainen sen tulisi olla. Sukupuoleen liittyy paljon odotuksia, joskin sukupuoli on harvoin jos koskaan täydellinen. Sukupuoli on sosiaalisesti ja kulttuurillisesti rakennettu kehomme ympärille. Muokkaamme sukupuolta muun muassa teoillamme, eleillämme ja vaatteillamme. Sukupuoli on seurausta kulttuurisesti hyväksytyistä sukupuolitavoista ja sukupuolen mukaan nimetyistä teoista. Sukupuolen voidaan sanoa olevan performatiivi-

nen. Tämä tarkoittaa, että sukupuoli on seurausta teoista, eleistä, rooleista ja piirteistä, jotka on liitetty kulttuurissa heteroseksuaalisen sukupuolen vahvistamiseen. (Butler 1990 ja 1993, teoksissa Lehtonen, 2003, 25-26; Vilkka, 2010, 20.) Sukupuolen voidaan katsoa muokkautuvan vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Me luomme itse oman sukupuollemme sosiaalisen ulottuvuuden. Tämä ulottuvuus viittaa sukupuolen sosiaalisesti ilmeneviin piirteisiin, kuten sukupuolirooleihin ja niiden esittämiseen sekä sukupuoli-identiteettiin. Kysymykseen mikä on mies, tai millainen on mies, on vaikea vastata, koska sosiaalinen sukupuoli on hyvin monimuotoinen. (Vilkka, 2010, 18-22)

Biologinen sukupuoli on se, millaiset sukupuolielimet ja mitkä sukupuolikromosomit lapsi saa syntyessään. Sosiaalinen sukupuoli ei ole fyysinen ominaisuus. Se on sitä, miksi ihminen itsensä tuntee sisällään. Karkeasti sanottuna voitaisiin sanoa, että biologinen sukupuoli on se, mitä meillä on jalkojen välissä ja sosiaalinen sukupuoli on se, mitä meillä on korvien välissä. Sanan gender suomennos, sosiaalinen sukupuoli, viittaa sekä yksilöön että hänen ympäristöönsä. Kuitenkaan ihmisen oma tunne sosiaalisesta sukupuolestaan, ei muodostu sosiaalisen kanssakäymisen tuloksena. Se kuinka sukupuolta tuodaan esille, on vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Ympärillä olevat ihmiset, ennakkoluulot tai kasvatustyyli eivät kuitenkaan vaikuta ihmisen tunteeseen omasta sukupuolestaan. Sosiaalisesta sukupuolesta voidaan käyttää myös sanaa sukupuoli-identiteetti (Alanko, 2014, 16).

Hanna Vilkka (2010) esittelee kirjassaan ajatuksen sukupuolesta *aistisena* kokemuksena. Kokemus ja tunne siitä, että minä olen nainen voi tuntua kehossa, vaikka ei osaa sanoin kuvata, mistä tämä tunne koostuu. Ihminen alkutaipaleellaan vauvana oppii maailmasta ja itsestään kehollisesti aistien kautta. Lapsen kehittyessä hänen tapansa tutustua maailmaan muuttuu, mutta aistit ja kehollisuus pysyy läsnä. Ajattelun avulla alamme antamaan merkityksiä kokemuksillemme ja aistimuksillemme. Luomme käsityksiä maailmasta kielen, puheen ja ajattelun avulla. Käsitteellistetty asia ei ole enää alkuperäinen aistikokemuksemme, vaan tulkinta siitä. Yhteiskunta luo raameja näille tulkinnoille. Sukupuolta voidaan pitää aistillisena kokemuksena. Sukupuoli on jatkuvasti rakentuva kokemus. Se ei rakennu ainoastaan vuorovaikutuksessa, vaan se on ihmisen oman kehon henkilökohtaisia kokemuksia, jotka rakentuvat aistinvaraisesti ja jäävät tiedostamattomiksi. Voimme tuntea sukupuolen vaikka emme osaa sitä sanoittaa. Kehomme ei aseta rajoja sille, mitä se voi tuntea ja kokea. Aistittu sukupuoli ei ole ristiriitainen ennen kuin se laitetaan suhteeseen maailman ja sen odotusten kanssa. Sukupuolen aistisuuden perusta on ihmisen kehossa ja se aistikokemus tapahtuu itsessä ja se on koettua. (Vilkka, 2010, 23-25.)

2.4.3 Sukupuolivähemmistöt

Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan sitä, että ihminen kokee sukupuolensa monin tavoin ja hän voi ilmaista sukupuoltaan usealla tavalla. Ihminen voi kokea olevansa mies, nainen, ei mies eikä nainen tai jotain siltä väliltä. Ihminen voi ilmaista sukupuoltaan miehenä, naisena, joskus miehenä joskus naisena tai ei kumpanakaan. (Lehtonen, 2010, 88.) Sukupuolen moninaisuus voi tarkoittaa, että ihminen tuntee ristiriitaa biologisen ja sosiaalisen sukupuolen välillä (esim. transsukupuolinen) tai hän voi tuntea olevansa sekä mies että nainen.

Ymmärrys sukupuolesta muuttuu ajan saatossa ja samoin muuttuvat myös sanat, joilla asioita nimetään. Suomen kielessä transsukupuolisia ihmisiä on kutsuttu transseksuaaleiksi ja intersukupuolisia interseksuaaleiksi. Termit ovat sekoittaneet sukupuolen moninaisuuden seksuaalisuuteen. (Nissinen, 2011, 14; Venhola, 2001, 2.) Nykyisin sukupuolen moninaisuudesta kirjoittavat asiantuntijat käyttävät termejä sukupuolivähemmistöt, joihin muun muassa yllämainitut kuuluvat (opas toimittajille, 2012, 5-6.)

Sukupuolivähemmistöt on totuttu nimeämään, mutta myös sukupuoliennemmistö voidaan nimetä. Cis on latinaa ja tarkoittaa ”tällä puolen”, ”samalla puolen”. Myös trans on latinaa ja tarkoittaa ”ylittämistä”. (Alanko, 2014, 16.) Käsite *cis-sukupuoli* on levinnyt yleisempään käyttöön vuonna 1994 (Enke, 2013, 235). Cis-sukupuolisuus tarkoittaa sitä, että henkilö tuntee biologisen ja sosiaalisen sukupuolensa olevan samaa sukupuolta. Kun biologinen ja sosiaalinen sukupuoli eivät kohtaa, voidaan puhua *transsukupuolisuudesta*. Ihminen voi syntyä biologisesti tytöksi, mutta tuntea itsensä pojaksi. Aikuisena eläessään miehenä, häntä voidaan kutsua transmieheksi. (Alanko, 2014, 5.) Cis-sukupuolen käyttöä on kritisoitu siitä, että cis - trans jaottelu on taas binaari jaottelu, joka ei jätä tilaa muille sukupuoli-identiteeteille. Kuten aiemmin todettu, sukupuoli on hyvin monimutkainen asia ja kritiikin mukaan cis - trans jaottelu ei jätä tarpeeksi tilaa ihmiselle määrittellä itse itseään. Jaottelu auttaa kuitenkin näkemään, että myös vähemmistö voidaan nimetä. Tämä tasapainottaa valtasuhteita, koska myös vähemmistöt voivat nimetä enemmistön. Näin ollen enemmistökin voidaan toiseuttaa, kuten tapahtuu silloin kun enemmistö omalla hegemonisella vallallaan nimeää jonkin vähemmistön. (Enke, 2013, 235.)

Intersukupuolisuudella tarkoitetaan tilaa, jossa henkilön fyysiset sukupuolta määrittävät tekijät eivät ole yksiselitteisesti miehen tai naisen. Kyseessä voi olla variaatio kummankin ääripään välillä, joka tarkoittaa henkilöllä olevan miehen ja naisen kehollisuutta. (Tuovinen

et al., 2011, 331.) Intersukupuoliset henkilöt haastavat binaarin sukupuoli- jaon hyvin konkreettisesti, koska he ovat biologisesti osa molempia sukupuolia. Intersukupuolisten henkilöiden elämänhistoria on täynnä lääkäreitä ja muita ulkopuolisia ihmisiä, jotka määrittelevät kumpaan sukupuoleen lapsen tulisi kasvaa. Heitä on kautta historian pidetty kummajaisina, lääketieteellisinä tutkimuksen kohteina. Vasta vuosituhaten vaihteessa intersukupuolisten oma ääni on saatu kuuluviin. He vaativat itselleen ja vertaisilleen itsemääräämisoikeutta. Heidän kantansa on, että kirurgisia toimenpiteitä ei tulisi tehdä, ennen kuin lapsi itse voi kertoa kuuluvansa jompaankumpaan sukupuoleen. Moni ei myöskään näe syytä korjaaville leikkauksille ja osa intersukupuolisista henkilöistä määrittelee itsensä intersukupuoliseksi, ei naiseksi eikä mieheksi (Venhola, 2001, 24-27.). Suomessa syntyy vuosittain noin 20 intersukupuolista lasta (Tasa-arvovaltuutettu). Näiden lukujen perusteella peruskoulua käy tällä hetkellä noin 180 intersukupuolisena syntynyttä lasta. Vuonna 2013 peruskoulussa oli 540 500 oppilasta (Peruskoulun oppilasmäärä 2013, Tilastokeskus.)

Transgender tarkoittaa henkilöä, joka määrittelee itsensä muun kuin binaarin sukupuoli- jaon mukaan. Hän ei suoranaisesti identifioitu kumpaankaan sukupuoleen vaan voi tuntea olevansa jossain naiseuden ja mieheyden välimaastossa. Hän voi kokea itsensä sekä naiseksi että mieheksi tai muunsukupuoliseksi. (Alanko, 2014, 5.)

Tämänhetkisen tiedon mukaan sukupuolen kehitystä ei pystytä ennakoimaan. Sukupuoli kehittyy ja muuttuu ihmisen kasvun ja kehityksen mukana. Osa lapsista, jotka päiväkotikäisinä halusivat vahvasti eläytyä vastakkaisen sukupuolen rooleihin, kasvoi aikuisina kokemaan sukupuolensa ja edustamaan sitä biologisessa syntymässä saamansa sukupuolen tavoin. Osa lapsista taas jatkaa sukupuolensa kokemusta omaan biologiseen sukupuoleen vastakkaisena. He kasvavat aikuisina kokemaan ja edustamaan sukupuoltaan tavalla, joka on heidän biologiselle sukupuolelle vastakkainen. Mutta kuten sanottu, vielä ei ole tietoa siitä, kuinka sukupuoli kehittyy, joten parasta on antaa lapselle tilaa ilmaista sukupuoltaan hänelle sopivalla tavalla, häntä siinä tukien ja hänelle tietoa ja esimerkkejä tuoden. (Karvinen, 2010, 114-115; Huuska, 2011, 223-227.)

2.5 Maskuliinisuus ja feminiinisyys sukupuolen rakentajina

Oman sukupuolen ilmaisu voi muuttua tilanteesta toiseen. Joissain tilanteissa tarvitaan enemmän maskuliinisia piirteitä, toisinaan enemmän feminiinisiä piirteitä. Sosiaalinen ympäristö voi määrittää sitä, kuinka ihminen omaa sukupuoltaan ilmaisee. (Killerman) Suku-

puoli näyttäytyy meille tekoina, eleinä ja piirteinä ihmisessä. Miehisä piirteitä kutsutaan maskuliiniseksi ja naisellisia feminiiniseksi. Kuitenkaan maskuliiniset teot eivät ainoastaan ole miesten suorittamia tekoja, eivätkä feminiiniset teot ainoastaan naisten tekoja. Sukupuoliroolit ovat kuitenkin tiukat. Etenkin pojat kärsivät siitä, jos he eivät mahdu ”oikean” maskuliinisuuden raamien sisäpuolelle. Mies ja miehisuus ovat sallittuja ja arvostettuja silloin, kun ne toteuttavat maskuliinisuudelle määriteltyjä raameja. Yhteiskunta antaa tytöille tilaa olla poikamaisia ja heidät saatetaan nähdä jopa paremmassa asemassa jos he näyttävät maskuliinisia piirteitä. Mies, joka näyttää feminiinisiä piirteitä, voidaan taas nähdä heikkona tai vitsikkäänä hahmona. Heteronormatiivinen ajattelu ei näe miehen asemaa nostavana, jos hän omaa feministisiä piirteitä. (Ylitapio-Mäntylä, 2013c, 76-79.)

Feminiininen	Maskuliininen
Hoivaaminen	Tekninen osaaminen
Heikkous	Vahvuus
Vetäytyminen	Rohkeus
Hiljainen	Puhelias
Kaunis	Komea
Auttavainen	Reipas
Yhteistyökykyinen	Itsenäinen
Käytännöllinen	Teoreettinen
Vaaleanpunainen	Sininen
Prinsessasadut	Toimintasankarit
Nukkekotit	Autorata

Ylitapio-Mäntylä, 2013b, s.25

Yllä oleva taulukko sisältää jaottelun sanoista, joilla melkein jokainen suomalainen osaisi erotella tytöt pojista. Jo hyvin nuorena lapsi osaa puhua asioista tyttöjen ja poikien juttuina. Kaksijakoinen sukupuolikäsitys voi rajoittaa lapsia jo hyvin pienestä pitäen. Kuvaa miehisyydestä tai naiseudesta pidetään yllä sanoin ja teoin.

Tuoreissa (educational research) tutkimuksissa ja tutkimussuuntauksissa on pyritty monipuolistamaan maskuliinisuuden kuvaa, erottamalla biologinen ja sosiaalinen sukupuoli toisistaan (sex/gender). Biologisen ja sosiaalisen sukupuolen erottaminen toisistaan luo tilaa laajemmalle sukupuolen ilmaisulle. Pyritään siihen, että biologinen sukupuoli ei määrittele sitä, kuinka henkilön täytyy elämässään käyttäytyä. Maskuliinisuuden tutkimuksessa

pyritään löytämään diskursseja miehisyydelle, jotka eivät perustu maskuliinisuuden patriarkkaaliselle näkemykselle. Maskuliinisuuden (ja feminiinisuuden) erottaminen biologisesta sukupuolesta luo monipuolisempia sukupuolirooleja. Maskuliinisuudelle etsitään uusia määrittelyjä. *Hegemoninen maskuliinisuus* koostuu piirteistä kuten fyysisyys – voimakkuus, aggressio – väkivaltaisuus, naisviha, heteroseksuaalisuus – homofobia. Uusissa koulutuksen tutkimuksissa pyritään löytämään enemmän tilaa hegemonisen maskuliinisuuden ja muiden maskuliinisuuksien saralta. On myös otettu huomioon, että aikuisten käyttämät sanat eivät aina ole sopivia käyttää lasten välisissä suhteissa. Termit kuten heteroseksuaali, homoseksuaali ja biseksuaali tuovat kontekstiin seksuaalisuuden, joka ei välttämättä ole tärkeä kahden lapsen välisessä suhteessa. Lapset määrittelevät suhteitaan eri tuntein ja sanoin. Homoseksuaalien ulostulo on auttanut maskuliinisuuden uudelleen määrittelyssä. Miehisyydellä on enemmän tilaa hegemonisen maskuliinisuuden ulkopuolella; osa puhuu-kin *post-maskuliinisuudesta*. Se on kyseenalaistanut sukupuolen binaarista jakoa ja täten maskuliinisuuden sitomista heteroseksuaalisuuteen ja homofobiaan. (Haywood & Mac an Ghail, 2012.)

3 Queer-pedagogiikka ja sukupuolitietoinen opetus

Tässä kappaleessa tutustutaan heteronormatiivisten rakenteiden vaikutuksiin sateenkaarilapsille ja –nuorille. Tämän jälkeen fokus käännetään hyötyihin, joita queer-näkökulman sisältävällä sukupuolitietoisella opetuksella on ja millainen rooli on opettajalla queer-pedagogiikassa.

3.1 Tutkimustulokset kertovat sateenkaarinuorten huonovointisuudesta

Tuore tutkimus *Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa?* (Alanko, 2014) on ensimmäinen laaja sateenkaarinuorten hyvinvoinnin kartoitus Suomessa. Tutkimus katsoo nuorten elämää laajasti, mutta myös koulumaailman näkökulmasta. Tutkimuksen tulokset ovat samassa linjassa kansainvälisten tutkimusten kanssa (Kosciw et al., 2011). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kohtaavat erimuotoista syrjintää, joka vaikuttaa heidän hyvinvointiinsa. Sateenkaarinuoret voivat keskimääräisesti huonommin kuin heteroseksuaaliset ja ei-transsukupuoliset nuoret. Tutkimuksessa kävi kuitenkin ilmi, että kaikki sateenkaarinuoret eivät voi huonosti, mutta suurimmalla osalla on kuitenkin kokemuksia vaikeuksista ja haasteista. Nämä haasteet aiheutuvat yhteiskunnan sukupuolta ja seksuaalista suuntautumista koskevista normatiivisista käsityksistä. (Alanko, 2014, 54.)

Yhdysvalloilla on edelläkävijän rooli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten asioiden ajamisessa koulumaailmassa. Yhdysvaltalainen järjestö nimeltään 'the Gay, Lesbian & Straight Education Network' (GLSEN) työskentelee aktiivisesti varmistamiseksi sateenkaarioppilaiden hyvinvointia kouluissa. Järjestö on perustettu vuonna 1999, ja tällöin huomattiin, ettei sateenkaarioppilaiden koulukokemuksista ole tarpeeksi tilastollista tietoa. Siitä lähtien GLSEN on kerännyt systemaattisesti tietoa sateenkaarioppilaiden koulukokemuksista Yhdysvalloissa. GLSEN on vastuussa laajasta kansallisesta tutkimuksesta (national school climate survey, NSCS) joka toinen vuosi. Tämä tutkimus keskittyy sateenkaarinuorten asioihin koulumaailmassa. Ensimmäinen tutkimus tehtiin vuonna 2001 ja uusin tutkimus on vuodelta 2011. GLSEN on tuottanut materiaalia kouluille perustuen tekemiensä tutkimusten tuloksiin.

Vuoden 2011 NSCS tutkimusten tulosten perusteella voidaan todeta, että seksuaaliseen suuntaukseen tai sukupuolen ilmentämiseen liittyvää kiusaamista ja syrjintää esiintyy kouluissa paljon. Kouluissa on yleistä kuulla seksuaaliseen suuntaukseen sekä sukupuolen

ilmaisuun liittyviä haukkumasanoja. 63,5 % oppilaista tunsivat olonsa turvattomaksi koulussa seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi ja 43,9 % sukupuolen ilmaisunsa vuoksi. 81,9 % oppilaista oli nimitelty tai verbaalisesti uhattu seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi ja 63,9 % sukupuolen ilmaisun vuoksi. Oppilaiden usko opettajien kiusaamisen puuttumiseen oli heikko. Turvattomuuden tunteen ja kiusaamisen seuraukset näkyvät oppilaiden poissaoloina koulusta. GLSEN:n tutkimuksessa huomattiin myös yhteys kiusaamisen ja koulumenestyksen sekä jatkokoulutukseen hakeutumisen välillä. Kiusaamisen määrä vaikutti ymmärrettävästi kiusatun koulumenestykseen negatiivisesti. Kiusaamisen suurempi määrä huonontaa kiusatun koulumenestystä sekä vaikuttaa hänen jatkokoulutusvalintoihinsa negatiivisesti. (Kosciw et al., 2011.)

3.2 Queer-pedagogiikka kiusaamisen ehkäisyssä

”Teini-ikäni onnellisin päivä oli yläasteen päättöpäivä. Tiesin, etten tulisi enää kohtaamaan kiusaajiani ja saisin olla vapaa.” (Merkkiniemi, 2013, 41.)

Kiusaamisen estäminen ja siihen puuttuminen ovat koulumaailman keskeisiä kysymyksiä. Kiusaamisen taustalla oleviin syihin kiinnitetään yleensä vähemmän huomiota. Kiusaaminen on usein luonteeltaan syrjivää ja ylläpitää valtavirran identiteettejä ja toimintamalleja, marginaalissa oleviin verrattuna. Kiusaaminen voi liittyä homofobiaan ja seksismiin kouluissa. (Meyer, 2012, 10.) Homoseksuaalisuutta on pidetty sairautena, poikkeavuutena ja syntinä. Tämä diskurssi luotiin psykologisten tutkimusten, uskonnollisten ja poliittisten ideologioiden kautta. Nämä synkät diskurssit ovat vielä osittain osa nykypäivää ja ne ovat vielä kollektiivisessa muistissa. Homo- ja lesboaktivistit ovat tehneet töitä, jotta diskurssi saataisiin muuttumaan. Tässä ajassa on tärkeää, että lapset eivät enää ajattelisi näin. Tämän päivän peruskoulun pitäisi suunnata jo kauas tästä diskurssista. Kouluilla on valtaa sosiaalisten diskurssien luoja ja ylläpitäjänä. Tulevaa maailmaa muokkaa se, mistä koulussa puhutaan ja mikä esitetään ”totuutena”. (Meyer, 2012, 12.)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä puhuminen luo avoimempaa, hyväksyvämpää ja turvallisempaa ilmapiiriä kaikille. Asioiden esiintuominen ja vaikeistakin asioista puhuminen toimii koulukiusaamista ehkäisevänä tekijänä. Monesti asioihin kiinnitetään huomioita vasta sitten, kun kiusaamista jo tapahtuu, ja kiusaamiseen puuttuminen jää pinnalliseksi: ”Ei noin saa tehdä! Ei toista saa haukkua homoksi.”. Tärkeää olisi lisätä ymmärrystä näistä aiheista. Homofobian ja transfobian esiintyminen on todellista kouluissa ja siihen pitäisi

osata puuttua ja vielä tärkeämpää on, että sitä osattaisiin ehkäistä. (DePalma & Jennett, 2010, 15-16.)

Sateenkaarilapsilla ja -nuorilla on suurempi riski joutua kielteisen kohtelun uhreiksi sekä oppilaiden että opettajien taholta. Suomessa tehdyn tutkimuksen (Alanko, 2014) mukaan sukupuoli- ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvä kiusaaminen tai sen pelko voi johtaa oman seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin salaamiseen opettajilta ja koulutovereilta. Esimerkiksi 82 % transidentiteetin omaavista tutkimukseen vastaajista kertoi kokeneensa toisinaan tai usein asiatonta kohtelua, kiusaamista tai syrjintää. Tämän seuraukset näkyvät mm. koulusta pois jäämisinä (20-40 % transnuorista). Tutkimuksen mukaan nuorilla ei myöskään ole luottamusta siihen, että kiusaamiseen saisi apua opettajalta. Osa vastaajista kertoi, että kiusaamiseen puuttuminen oli päätynyt jopa siihen, että syy oli vieritetty kiusatun niskoille. Sateenkaarinuorten huonovointisuus näkyy myös mielenterveysongelmina ja itsetuhoisina ajatuksina ja pahimmassa tapauksessa myös itsetuhoisena käyttäytymisenä. (Alanko, 2014, 26-28 & 37-39.) Homottelun ja muun seksuaaliseen suuntautumiseen kohdistuvan kiusaamisen kohteeksi joutuu sekä heteroita että ei-heteroita. Sukupuolelle odotettu käyttäytyminen on vahvasti liitoksissa heteronormatiivisuuteen ja siitä poikkeava on vaarassa joutua kiusatuksi. (DePalma & Jennett, 2010, 16-17.)

3.3 Sukupuolitietoinen, sukupuolisensitiivinen, sukupuolineutraali

Sukupuolitietoinen, sukupuolisensitiivinen ja sukupuolineutraali ovat käsitteitä, joita koulumaailmassa on käytetty kuvaamaan muun muassa tasa-arvokasvatusta. Jokaisella näistä käsitteistä on oma etymologiansa. Sanojen moninaisuus kuvastaa sitä, että aihe voi olla monella tavalla ymmärrettävissä ja opetus monella tapaa toteutettavissa. Näiden käsitteiden ulottuvuus jää monesti käsittelemään sukupuolten välistä tasa-arvoa, eikä ota huomioon sukupuolen moninaisuutta. Jukka Lehtonen kuvailee tasa-arvon suomalaisessa koulussa merkitsevän, että kaikki oletetaan heteroiksi (Puustinen & Tikkanen, 2010).

Sukupuolitietoinen on käsite, jota käytetään peruskoulun opetussuunnitelman 2016 luonnoksessa (OPS 2016). Sukupuolitietoisesta opetuksen tulisi sisältää queer-näkökulma. Sukupuolitietoinen ja sukupuolisensitiivinen käsitteet voidaan useasti lukea synonyymeiksi. Aineistosta riippuen, niitä käytetään samasta asiasta puhumiseen. (Ylitapio-Mäntylä, 2013a; Suortamo et al., 2010.)

Sukupuolineutraali ei ole sukupuolitietoisien synonyymi. Sukupuolineutraalin käsitteen käyttäminen koulussa on johtanut siihen, että sukupuolta ei huomioida tai sukupuolten välisiä eroja ei tunnisteta. Opettajat kohtelevat lapsia yksilöinä, ei sukupuolen edustajina. Keskitytään yksilön ominaisuuksiin, ei sukupuolten välisiin eroihin ja samanlaisuuksiin. Sukupuolesta vaikeneminen voi vahvistaa sukupuolistereotypioita. Kun sukupuolta ei huomioida, ei opettajan tarvitse miettiä asioita sukupuolen näkökulmasta. Kaikkia oppilaita kohdellaan samalla tavalla, tasa-arvoisesti. Sukupuolella on kuitenkin merkitystä, eikä sitä saa neutralisoida opetuksesta. Totuus luokassa olevien oppilaiden näkökulmasta on, että heitä kohdellaan eri lailla riippuen heidän sukupuolestaan. Kurinpito on tiukempaa tytöille kuin pojille. Tyttöjen odotetaan olevan paremmin käyttäytyviä kuin pojat ja opettajat käytöksellään tuovat sen esiin. Tutkimusten mukaan opetuksessa, jossa pyritään opettamaan ”ilman sukupuolta”, epäonnistutaan melkein aina. Sukupuolella on merkitystä siihen, kuinka opettaja oppilaita kohtelee. (Syrjäläinen & Kujala, 2010.)

3.4 Sukupuolitietoinen opettaja

Opettajat ovat valtion työntekijöitä ja näin ollen heiltä odotetaan tietynlaista käyttäytymistä. Opettajan seksuaalisuuden ei katsota kuuluvan kouluun. (Boas, 2012, 134.) Opettajilla on monia syitä miksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä ei puhuta, vaikka haluttaisiinkin. Homot, lesbot ja transsukupuoliset loistavat poissaolollaan koulumaailmassa sekä opettajistossa että henkilökunnassa ja opetussisällöissä. Vain harva sateenkaariopettaja on avoin seksuaalisesta suuntauksestaan tai sukupuoli-identiteetistään koulussa. (DePalma & Jennett, 2010, 19.)

Seksuaalisuuden ei katsota kuuluvan kouluun. 70 % opettajista pitää opettajien ja oppilaiden seksuaalista suuntautumista tabuna ja homo- ja lesbo-opettajat näkevät tämän hetero-opettajia tiukempana tabuna (Puustinen & Tikkanen, 2010, 16). Kuitenkin heteroseksuaalisuus on näkyvillä koulujen arjessa päivittäin. Heteronormatiivisten rakenteiden valta aiheuttaa sen, että sateenkaariopettajat ovat tietoisia omasta seksuaalisesta suuntauksestaan töitä tehdessään ja joutuvat miettimään tekojaan ja sanomisiaan oman seksuaalisen suuntauksensa varjolla. Heidän täytyy myös joskus varoa sanomisiaan ja tekojaan, jotta niitä ei voida kääntää heitä vastaan. (Boas, 2012, 134.) Opettajat jotka julkisesti puolustavat seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjen asioita pelkäävät oman uskottavuutensa puolesta ja joskus jopa oman työpaikkansa puolesta (Singh & Jackson, 2012, 177). Opettaja-lehden

tekemän lukijakyselyn mukaan Suomessa opettajien hetero/ei-hetero suhde on lähes sama kuin keskimäärin väestössä. Kyselyyn vastanneista yli seitsemän prosenttia kertoi olevansa homo, lesbo tai bi-seksuaali ja yksi transsukupuolinen. Heteroita vastaajista oli 87 %. (Puustinen & Tikkanen, 2010, 18.)

Yhä edelleen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä puhuminen assosioituu monien mielessä seksiin ja näin ollen näistä aiheista ei tule puhua, ei ainakaan alakoulussa. Yleinen ajatus on että lapset ovat viattomia, aseksuaalisia olentoja. (DePalma & Jennett, 2010, 19-20.) Vanhempien vastustusta pelätään enemmän kuin lasten, jotka ovat useimmiten luonteeltaan avoimia ja vilpittömiä (Puustinen & Tikkanen, 2010, 18).

Sukupuolitietoisien kasvattajan on haastettava sekä omat käsitykset sukupuolesta että yhteiskunnassa vallitsevat normit/sukupuolittuneet käytännöt. Sukupuolitietoinen kasvattaja haastaa perinteiset tyttö- ja poikaroolit ja toimii rohkeasti lasta kuunnellen. Kasvattaja on sensitiivinen, herkkä kuunnellessaan lasta ja huomioidessaan koulun arkea. Lapsi kohdataan yksilönä ja hänen annetaan ilmaista itseään hänen persoonalleen sopivalla tavalla. Sukupuolen ei tulisi rajoittaa lasta kokeilemaan uusia asioita, eikä sen pitäisi vaikuttaa lapsen haluun oppia uusia asioita. Heitä ei ohjata olemaan kilttejä tyttöjä tai poikia, vaan sukupuolen ilmaisulle annetaan tilaa. Sukupuolen moninaisuudesta keskustellaan lasten kanssa. Sukupuolitietoisien kasvattajan maailma on värikäs ja moninainen. Hän ymmärtää lasten moninaisuuden ja kunnioittaa sitä. Lapsia kuunnellaan ja pyritään purkamaan valtasemia aikuisten ja lasten väliltä. Sukupuolitietoinen opetus antaa tilaa myös transihmisille ja intersukupuolisille henkilöille. Sukupuoli nähdään sosiaalisten ja kulttuuristen määrittelyjen näkökulmasta, ei ainoastaan biologisesti määräytyneenä. (Ylitapio-Mäntylä, 2013b, 15-29 & 177-188.)

Koulussa voidaan yksinkertaisilla asioilla tukea sukupuolen moninaisuutta. Jos koulussa on lapsi, joka kokee sukupuolensa epätyypillisesti voi opettaja vanhempien kanssa miettiä esimerkiksi olisiko lasta mahdollista kutsua sukupuolineutraalilla nimellä. Koulussa tulisi olla sukupuolineutraaleja WC-tiloja. Liikuntatuntien tyttö-poika jakoa voisi miettiä uudelleen, ja tämän voi tehdä vaikka ryhmässä ei ole havaittavissa suoranaisesti sukupuolen epätyypillisesti kokevia lapsia. (Karvinen, 2010, 114-115.) Helsingissä on tehty valtuustoaloite tyttöjen ja poikien yhteisistä liikuntatunneista. Yhteiset liikuntatunnit ovat käytössä yleisesti jo muissa pohjoismaissa. (Ahonen, 2014.)

4 Tutkimuksen metodologia

4.1 Laadullinen tutkimus

Laadullisessa tutkimuksessa pyritään tulkitsemaan, kuvailemaan ja ymmärtämään ilmiöitä. Tutkimuksen tarkoituksena ei ole löytää syitä ilmiöille. Laadullisella tutkimuksella ei pyritä selittämään, miksi jokin asia tapahtuu tietyllä tavalla eikä ilmiöitä pyritä kuvaamaan yleisillä lainalaisuuksilla. (Tuomivaara, 2005, 29; Tuomi & Sarajärvi, 2009, 28-29.) Laadullista tutkimusta on suomenkielessä kuvattu muun muassa sanoilla ”kvalitatiivinen”, ”ymmärtävä”, ”pehmeä”, ”ihmistutkimus” (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 23). Laadullinen tutkimus ei määrällisen tutkimuksen tavoin pyri objektisuuteen, vaan tutkimus on subjektiivista, koska tutkija on osa tutkimusta. Laadullisessa tutkimuksessa aineiston analyysi perustuu tutkijan omaan työskentelyyn aineiston kanssa ja tämän vuoksi laadullisessa tutkimuksessa on välttämätöntä avata tutkimusta ja sen kulkua lukijalle monesta eri näkökulmasta. (Varto, 2011, 13-24.) Sen vastakohtana saatetaan pitää määrällistä tutkimusta, jonka yleisesti katsotaan olevan tilastollista tutkimusta. (Hakala, 2009, 20). Laadulliselle tutkimukselle on ominaista prosessimaisuus. Tutkimussuunnitelma voi elää tutkimushankkeen mukana. Tutkimuksen tuloksia ei voida pitää pysyvinä ja muuttumattomina, vaan tutkimuksen luonteen tulisi ottaa huomioon tuloksien sidonnaisuus aikaan ja paikkaan. (Eskola & Suoranta, 1998, 15-16.)

Tutkimuksen kohteena on mielen konstruoima maailma. Maailma joka rakentuu ja välittyy merkityssisältöinä. Esimerkiksi yhteiskunnan käytännöt tai sosiaaliset normit voivat olla tutkimuskohteina ainoastaan ihmisen niille antamien merkitysten kautta. (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 31-32.) Laadullisessa tutkimuksessa pyritään luomaan ymmärrystä jostakin aiheesta. Ymmärryksen voi käsittää kahdella tavalla. Toinen tapa tarkoittaa eräänlaista eläytymistä tutkimuskohteisiin liittyvään henkiseen ilmapiiriin, ajatuksiin, tunteisiin ja motiiveihin. Toinen tapa ymmärtää liittyy intentionaalisuuteen. Voimme ymmärtää esimerkiksi liikennesääntöjen tarkoituksen. (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 28.)

Ymmärryksen saaminen oli suuressa osassa tätä tutkimusta. Tutkimus prosessin aikana tutustuin sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin laajemmin kuin lähdeluettelosta selviää. Sukupuolen moninaisuuden ymmärrys on vaikea asia ja vaatii oman maailmankuvan muokkaamista henkilöltä, joka on kasvanut ajatukseen sukupuolen binaarista jaosta. Suku-

puolen moninaisuuden ymmärtäminen oli kuitenkin avainasemassa tutkimuksen kannalta. Laadullisessa tutkimuksessa monesti aineiston analysoinnin välineenä on ihminen, ei tietokoneohjelma. Myös tämän tutkimuksen aineiston analysoinnin työkaluna toimi ihminen, minä ja oli ehdottaman tärkeää, että ennen aineiston analyysia olin luonut ymmärrystä tutkimuksen keskeisistä käsitteistä.

Teorialla on tässä tutkimuksessa suuri merkitys. Teoria on tässä määritelty tarkoittavan tämän tutkimuksen teoreettista osuutta. Teorian huomattava merkitys tutkimukselle on ominaista laadulliselle tutkimukselle. Laadullisessa, teoreettisessa tutkimuksessa lähteet ovat keskeisessä osassa. Lähteiden tulee olla aiheelle keskeisiä ja relevantteja. Teoreettisen analysoinnin argumentointi nojaa väitteiden esittäjien tunnistamiseen, toisin kuin empiriisessä tutkimuksessa, jossa lähdeaineistoa tuottavien henkilöiden tunnistettavuus pyritään häivyttämään. (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 18-19, 21-22.)

4.2 Sisällönanalyysi

Tutkimus alkoi syvällisellä kirjallisuusanalyysillä, jossa perehdyttiin aiheesta tehtyyn kotimaiseen ja kansainväliseen tutkimukseen, teoreettiseen kirjallisuuteen sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen järjestöjen tarjoamiin aineistoihin. Tutkimuksen keskeiset teoreettiset käsitteet muotoutuivat kirjallisuuskatsauksen myötä. Tämän perehtymisen pohjalta pystyin analysoimaan pedagogiset materiaalit queer-näkökulmasta. Tutkimuksen kohteet on valittu tarkoituksen mukaisesti perustuen tutkimustehtäviin (Hirsjärvi et al., 2009, 164). Tutkimuksessa pääosassa on tekstin tulkinta ja vertaaminen teoreettiseen kirjallisuuteen.

Tutkimus on luonteeltaan deduktiivinen eli teorialähtöinen analyysi. Työssä on käytetty deduktiivista käsiteoperationalisointia, jonka avulla pyritään selvittämään millä tavoin teoriassa esitetyt käsitteet ovat aineistossa esillä. (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 113.)

Opetussuunnitelmat analysoitiin tietokonetta apuna käyttäen. Tein analyysit opetussuunnitelmalle (2004) sekä opetussuunnitelman luonnokselle (astuu voimaan 2016) käyttäen hakusanoina sanoja: tasa*, sukupuoli* ja seksu*. Poimin asiakirjoista myös tekstit, jotka liittyivät ihmiskuvaan, suvaitsevaisuuteen, oppilaan terveeseen kasvuun ja muihin, joilla katsoin voitavan perustella queer-näkökulman sisältävää sukupuolitietoista opetusta.

Aineiston analyysi alkoi jo aineiston kokoamisessa. Osa tutkimuksen analyysia oli aineiston hankinta (opetusmateriaali). Alustava analyysi tuli tehdä jo materiaalia valittaessa,

koska tavoitteena oli löytää opetusmateriaalia, joka sisältäisi queer-näkökulman. Tutkimuksen keskeisiin käsitteisiin syvällinen perehtyminen kulki koko ajan rinnalla, kun etsin sopivaa materiaalia analyysia varten. Materiaalin löydyttyä aineiston analyysi sujui kohtuullisen ongelmattomasti, koska koko prosessin ajan olin hankkinut ymmärrystä keskeisistä käsitteistä, joita sisällönanalyysissä materiaalista etsin.

Materiaalia, laajoista etsinnöistä huolimatta, löytyi alakoulun puolella vähän. Yksittäisiä harjoituksia alakouluun löytyi jonkin verran, mutta kokonaisia materiaalipaketteja vain yksi. Tämän syyn vuoksi tutkimukseen valikoitui yksi materiaalipaketti, joka on tarkoitettu alakoulun puolelle ja toinen yläkoulun puolelle. Alakouluun suunniteltu materiaali on GLSEN organisaation laatima *Ready, Set, Respect!* (2012) ja yläkouluun suunniteltu *Creating Safe Space for LGBTQ Youth: A Toolkit* (2005), jonka tekijät ovat *Girl's Best Friend Foundation* ja *Advocates for Youth*. Materiaalit ovat valittu sillä perusteella, että molempien materiaalien tarkoituksena on edistää sateenkaarilasten ja -nuorten hyvinvointia ja turvallisuutta koulumaailmassa. Materiaalia etsiessäni oli selvää, että opetusmateriaalin tulee sisältää mainintoja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä. Tasa-arvo- tai sukupuoli-tietoisien opetuksen näkökulma ei riittänyt, koska ne eivät välttämättä sisällä mainintaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä.

Opetusmateriaalit analysoitiin kirjallisesta materiaalista. Opetusmateriaali on saatavilla internetistä, josta tulostin materiaalit kokonaisuudessaan analyysia varten. Opetusmateriaali koostui tuntisuunnitelmista, joissa kirjallisesti on kerrottu tunnin kulku ja annettu ohjeistusta opettajalle. Luin opetussuunnitelmat läpi queer-näkökulmasta. Koodasin värikoodein materiaalista kohdat, joissa käsitteet heteronormatiivisuus, seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuoli (tarkemmin sukupuolen moninaisuus) oli esillä. Analyysin tekoa ohjasi vahvasti ymmärrykseni yllä olevista käsitteistä, joten niihin liittyviä teemoja oli helppo materiaalista löytää.

5 Peruskoulun opetussuunnitelma, tasa-arvolain ja yhdenvertaisuuslain uudistukset

5.1 Peruskoulun opetussuunnitelman uudistus 2016

Uusi peruskoulun opetussuunnitelma astuu voimaan 1.8.2016. Peruskoulun opetussuunnitelman 2016 luonnos on ollut julkisesti nähtävillä ja kommentoitavana Opetushallituksen www.sivuilla. Luonnos oli avoinna julkiselle kommentoinnille muun muassa marras-joulukuussa 2012. Nämä kommentit (963kpl) ovat olleet aineistona kesäkuussa 2014 valmistuneessa pro gradu työssä (Rikabi-Sukkari, 2014). Tutkimuksen tuloksena kommentteista saatiin koottua neljä pääteemaa, joiden ympärille kommentointi keskittyi. Nämä ovat yhdenvertaisuus & tasa-arvo, autenttiset oppimisympäristöt & yhteistyö koulun ulkopuolisten tahojen kanssa, suomalaisen kulttuuriperinnön & uskonnon opetuksen asema koulussa ja kestävä kehitys & maailmankansalaisuus. Eniten kommentoitiin teemaa yhdenvertaisuus & tasa-arvo (237kpl). Tuona aikana vuonna 2012, kun kommentointi on tapahtunut, luonnoksessa esiintyi lause ”*Sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen edellyttää opetukselta ja kasvatukselta sukupuolisensitiivistä lähestymistapaa.*”. Lause oli herättänyt kommentoijissa kummastusta ja sitä toivottiin avattavan lisää. Mietittiin millaista sukupuolen moninaisuudesta opettaminen olisi käytännössä ja toivottiin, että opetussuunnitelmaan listattaisiin keinoja, joilla edistettäisiin sukupuolten tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja moninaisuutta. Kommenteissa oli toivottu myös selkeämpiä velvoitteita kouluille yhdenvertaisuusperiaatteen toteuttamisessa. (Rikabi-Sukkari, 2014, 35-38.) Yllä mainittu lause oli inspiraation lähde myös omalle tutkimukselleni. Luonnoksen teksti on elänyt ajan mukana ja enää tuota lausetta ”*Sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen edellyttää opetukselta ja kasvatukselta sukupuolisensitiivistä lähestymistapaa.*” ei sellaisenaan luonnoksesta löydy. Tällä hetkellä Opetushallituksella on tekeillä sukupuolitietoisien opetuksen tukiaineisto, jossa pyritään vastaamaan muun muassa Rikabi-Sukkarin tutkimuksessa esiin tulleisiin kysymyksiin. Myös minun tutkimukseni lähti selvittämään juurikin sitä, millä tavoin sukupuolen moninaisuus saataisiin tuotua mukaan opetukseen. Tasa-arvolain ja yhdenvertaisuuslain muutos tuo myös vastauksia näihin kommentteihin. Näitä uudistuksia käsitellään seuraavassa kappaleessa.

5.2 Tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki

Tasa-arvolaki on laki, jolla säädetään naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. Tällä hetkellä se ei koske peruskouluja, mutta vuonna 2016 myös peruskoulut tulevat tasa-arvolain piiriin. Tämän muutoksen on suunniteltu tapahtuvan samaan aikaan peruskoulun uuden opetussuunnitelman käyttöönoton kanssa, 1.8.2016 mennessä. Tuolloin uudistuu myös yhdenvertaisuuslaki ja näiden kahden lain muutokset aiheuttavat muutoksia peruskouluille. (Hautakorpi, 2014; Hallituksen esitys eduskunnalle yhdenvertaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, 2014, 1.)

Tasa-arvolain uudistus, lakiesityksen mukaan, tarkoittaisi peruskoulun näkökulmasta sitä, että kouluille tulisi vuosittain laatia toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma. Tasa-arvosuunnitelman tulisi sisältää seuraavat asiat:

1. Selvitys oppilaitoksen tasa-arvotilanteesta
2. Tarvittavat toimenpiteet
3. Arvio aikaisempien toimenpiteiden toteuttamisesta ja niiden tuloksista.

(Hallituksen esitys eduskunnalle yhdenvertaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, 2014, 153.)

Yhdenvertaisuuslain muutoksen myötä kouluilta vaaditaan myös suunnitelma tarvittavista toimenpiteistä yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Tasa-arvosuunnitelma ja yhdenvertaisuussuunnitelma voivat olla osa samaa suunnitelmaa ja tämä suunnitelma voidaan sisällyttää esimerkiksi koulun omaan opetussuunnitelmaan. Asiakirjasta tulisi käydä ilmi konkreettisia toimenpiteitä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseksi. (Hautakorpi, 2014.)

Tasa-arvolain sisältöön esitetään seuraavaa muutosta: *”Sukupuoleen perustuvan syrjinnän kiellot laajennettaisiin koskemaan myös sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää. Lakia täydennettäisiin velvoitteella ennaltaehkäistä sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää.”* (Hallituksen esitys eduskunnalle yhdenvertaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, 2014, 1.) Yhdenvertaisuuslakiin sisältyy suoja syrjinnältä perustuen etniseen alkuperään, ikään, kansallisuuteen, kieleen, uskontoon, vakaumukseen, mielipiteeseen, terveydentilaan, vammaisuuteen, seksuaaliseen suuntautumiseen tai muuhun henkilöön liittyvään syyhyn. (smt tiedote 73/2014)

Nämä lakimuutokset yhdessä opetussuunnitelman muutoksen kanssa luovat hyvän pohjan sukupuolitietoisesta kasvatuksesta ja opetuksen suunnitelmalliselle toteutukselle kouluissa.

On todettu että onnistunut queer-näkökulman sisältämä opetus tarvitsee onnistuakseen seuraavat asiat:

1. Opetuksen tulee olla opettajälähtöistä ja vapaaehtoista. Ylhäältäpäin tulevat käskyt tai määräykset ottaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevat asiat osaksi opetusta, saavat enemmän vastustusta osakseen kuin opettajien vapaaehtoinen halu opettaa asioita. Opettajien tulee itse saada valita tapa, jolla aiheet opetukseensa liittävät ja kuinka asioita käsittelee.
2. Opetuksen tulee olla julkisesti tuettua ja tunnustettua opetushallinnon ja viranomaisten taholta. Opettajien tulee saada tukea hallinnolta, jotta opetus ei jää näyttämään opettajan omalta radikaalilta valinnalta, joka kumpuaa heidän omista intresseistään.
3. Opetuksen tulee olla kollektiivista ja tukea tulee saada omilta kollegoiltaan. Tuen ei tarvitse olla koko ajan läsnä, mutta opettajilla tulee olla foorumeita, joissa tavata kollegoita, jotka toteuttavat samanlaista opetusta. Esimerkkinä voisi olla internetissä tapahtuva keskustelu aiheen ympärillä. Tuki on tärkeää, jotta opettajat uskaltavat ottaa aiheet opetukseensa.
4. Opetuksen taustalle täytyy saada tietoa asiantuntijoilta ja opetukseen tulee saada resursseja sekä materiaaleja. Opettajat tarvitsevat tietoa homofobiasta ja heteronormatiivisuudesta, sekä valmista opetusmateriaalia ja opetuksessa käytettävää materiaalia tulisi olla saatavilla. (DePalma & Atkinson, 2009a.)

5.3 Opetussuunnitelman 2004 analyysi

Yksi tutkimustehtävistäni oli selvittää mitä peruskoulun opetussuunnitelma 2004 ja opetussuunnitelman luonnos 2016 sanovat sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta? Pyrin vastaamaan tähän kysymykseen seuraavissa kappaleissa.

Tällä hetkellä kouluissa käytössä olevassa opetussuunnitelmassa sukupuolen ja seksuaalisuuden monimuotoisuutta ei ole huomioitu muualla kuin 7. ja 9. luokan biologian tavoitteissa lauseella ”selvittää seksuaalisuuden erilaisia ilmenemismuotoja” (OPS 2004, 182.). Opetussuunnitelmassa on kuitenkin kohtia, joiden perusteella sekä sukupuolen moninaisuudesta että seksuaalisuuden moninaisuudesta tulisi puhua koulussa.

Yksi varteenotettavimmista perusteista ottaa aiheet puheeksi, esitetään koko opetuksen kattavassa ihmisenä kasvamisen-aihekokonaisuudessa.

”Koko opetuksen kattavan ihmisenä kasvaminen -aihekokonaisuuden päämääränä on **tukea oppilaan kokonaisvaltaista kasvua** ja elämän hallinnan kehittymistä. Tavoitteena on luoda kasvu ympäristö, joka **tukee toisaalta yksilöllisyyden ja terveen itsetunnon ja toisaalta tasa-arvoon ja suvaitsevaisuuteen pohjautuvan yhteisöllisyyden kehitystä.**” (OPS 2004, 28, lihavoinnit oma.)

Oppilaan kasvaminen omaan kokemukseensa sukupuolesta ja omasta seksuaalisesta suuntauksesta ovat osa oppilaan kokonaisvaltaista kasvua. Jos oppilas ei saa esimerkkejä ja hyväksyntää omalle kehitykselleen, voi elämän hallinnan kehittyminen vaarantua. Tämä on todistettu tapahtuvan useissa tutkimuksissa ja ei-heteroiden omissa elämäntarinoissaan. Elämän hallinnan vaikeudet näkyvät poissaoloina koulusta, pelkona tulla kouluun kiusaamisen vuoksi, pelko kiusaamisesta, tunne häpeästä ja siitä, että lapsi on vääränlainen. (Kosciw et al, 2011; Alanko, 2014; Nissinen; 2011.)

Ihmisenä kasvamisen tavoitteet ja sisällöt ovat seuraavat:

”Oppilas oppii

- ymmärtämään **omaa fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista kasvuaan sekä omaa ainutkertaisuuttaan**
- arvioimaan toimintansa eettisyyttä ja tunnistamaan oikean ja väärän
- tunnistamaan esteettisten kokemusten tärkeyden elämänlaadulle
- tunnistamaan oman oppimistyylinsä ja kehittämään itseään oppijana
- toimimaan ryhmän ja yhteisön jäsenenä.

Keskeiset sisällöt

- **fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen kasvuun vaikuttavia** tekijöitä, tunteiden tunnistaminen ja käsittely, vireyteen ja luovuuteen vaikuttavia tekijöitä
- **oikeudenmukaisuus, tasa-arvo**
- esteettinen havainnointi ja esteettisten ilmiöiden tulkinta
- opiskelutaidot ja pitkäjänteinen, tavoitteellinen itsensä kehittäminen
- toisten huomioon ottaminen, oikeudet, velvollisuudet ja vastuut ryhmässä, erilaisia yhteistoimintatapoja. (OPS, 2004, 38, lihavoinnit oma.)

Huomattavaa on, että tämän hetkisessä opetussuunnitelmassa (2004) ei lainkaan nimetä sukupuoli tai seksuaalivähemmistöjä.

5.4 Opetussuunnitelman 2016 perusteluluonnoksen analyysi

Opetussuunnitelman 2016 laatiminen on ollut osittain julkista ja sen luonnos on eri vaiheissaan ollut nähtävillä ja kommentoitavana internetissä. Aineistona olen käyttänyt luonnosta, joka oli nähtävillä elokuussa 2014.

Opetussuunnitelman luonnoksesta 2016 löytyy seuraavat kohdat:

”Suomen perustuslain ja yhdenvertaisuuslain mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan **sukupuolen**, iän, etnisen tai kansallisen alkuperän, kansallisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, **sukupuolisen suuntautumisen**, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.” (OPS 2016, lihavoinnit oma.)

Sukupuolisen suuntautumisen oletan tarkoittavan tässä samaa kuin sukupuolen moninaisuus. Tässä ei kuitenkaan ole erikseen mainittu seksuaalista suuntautumista.

”Se (perusopetus) kannustaa yhdenvertaisesti tyttöjä ja poikia eri oppiaineiden opinnoissa ja **lisää tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta**. Jokaista oppilasta autetaan tunnistamaan omat mahdollisuutensa ja rakentamaan oppimispolkunsu ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja.” (OPS 2016, lihavoinnit oma.)

Tekstin muotoilu tuo esiin sen, että oppilaiden tulisi saada lisää tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta ja siitä kuinka sukupuoli rakentuu. Tämä edellyttää sitä, että opettajien tulisi tietää mitä tarkoittaa sukupuolen moninaisuus, jotta he voisivat ottaa sen osaksi omaa opetustaan.

Yksi tärkeä kohta queer-näkökulmasta OPS 2016 luonnoksessa on seuraava:

”**Toimintakulttuuria muovaavat sekä tiedostetut että tiedostamattomat, ja joskus myös tahattomat tekijät. Toimintakulttuuri vaikuttaa sen piirissä oleviin riippumatta siitä, tunnistetaanko sen merkitys ja vaikutukset vai ei.** Aikuisten tapa toimia välittyy oppilaille, jotka omaksuvat kouluyhteisön arvoja, asenteita ja tapoja. Myös vuorovaikutuksen ja kielenkäytön mallit sekä **sukupuoliroolit** siirtyvät oppilaille. Toimintakulttuurin vaikutusten pohdinta ja sen ei-toivottujen piirteiden tunnistaminen ja korjaaminen ovat

tärkeä osa toimintakulttuurin kehittämistä. Virheelliset perusolettamukset voivat vaikeuttaa esimerkiksi **sukupuolittaisen opetuksen (tukiaineisto)** tai yhteistyön toteuttamista.” (OPS 2016, lihavoinnit oma.)

Yllä olevan tekstin voisi ymmärtää heteronormatiivisuuden tiedostamisena tai tiedostamattomuutena. Myös homofobiset asenteet voisivat olla näitä arvoja ja asenteita, joita huomaamatta oppilaille siirretään. Toimintakulttuurin käsitys olisi kuitenkin tärkeä avata tekstissä, mitä sillä tarkoitetaan. Jos toimintakulttuurilla tarkoitetaan muun muassa heteronormatiivisia arvoja, asenteita ja tapoja, queer-näkökulmasta olisi tärkeää, että sanaa käytettäisiin tekstissä.

Otin yhteyttä opetushallitukseen ja kysyin OPS 2016 tekstissä mainitusta sukupuolittaisen opetuksen tukiaineistosta. Aineisto ei ole vielä valmis, joten se ei ole aineistona tässä työssä. Sain opetusneuvokselta tiedon, että kyseessä on virallista opetussuunnitelman perusteasiakirjaa tukevasta lisämateriaalista, joka on käytössä tulevassa *ePerusteet* palvelussa.

Opetussuunnitelman luonnoksesta löytyy myös seuraavanlainen teksti:

”Opetus on lähestymistavaltaan sukupuolittaisista ja pyrkii korjaamaan sukupuolittuneita asenteita ja käytänteitä, mikä ilmenee myös työtavoissa. Työtapojen vaihtelu tukee ja ohjaa koko opetusryhmän ja yksittäisen oppilaan oppimista.” (OPS 2016)

Kuten aiemmin tässä työssä on todettu, sukupuolittaisuus on suurelta osin suomalaisessa kirjallisuudessa keskittynyt sukupuolten (tyttö/poika, nainen/mies) tasa-arvoon eikä ota huomioon sukupuolen monimuotoisuutta. Sukupuolittuneiden asenteiden korjaaminen auttaa sukupuolensa monimuotoisesti kokevia henkilöitä, mutta sukupuolen moninaisuudesta ääneen puhuminen olisi tärkeää. Sukupuolittaisen opetuksen tulisi mennä sukupuolen binaarin jaon ulkopuolella ja kyseenalaistaa hetero-oletus, eikä ainoastaan keskittyä sukupuolittuneiden roolien rikkomiseen.

6 Opetusmateriaalin analyysi

Tässä työssä on analysoitu kahta opettajille suunnattua opetusmateriaalipakettia, Ready, Set, Respect! (RSR) ja Creating Safe Space for LGBTQ Youth: A Toolkit (CSS toolkit). Aineistot on analysoitu queer-näkökulmasta, apuna käyttäen käsitteitä heteronormatiivisuus, seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus. Arvioin myös materiaalin soveltuvuutta suomalaisen peruskoulun kontekstiin, koska aineistoa ei ole luotu koululaitostamme varten. Esittelen seuraavaksi molempien materiaalien harjoitukset ja analysoin niitä queer-näkökulmasta. Molemmat materiaalit ovat sähköisesti saatavilla. Liitteenä on esimerkin vuoksi yksi tuntisuunnitelma kummastakin materiaalista.

6.1 Ready, set, respect! GLSEN's elementary school toolkit (RSR)

Ready, set, respect!- materiaali valittiin analyysiin, koska GLSEN (the Gay, Lesbian & Straight Education Network) on organisaatio, joka on tehnyt pitkään työtä sateenkaarilasten ja -nuorten parissa Yhdysvalloissa. Heillä on käytettävissään laaja tutkimukseen perustuva aineisto, jonka pohjalta he luovat materiaalia muun muassa koulujen käyttöön. Heidän internet sivuiltaan löytyy paljon muutakin materiaalia, mutta Ready, set, respect! oli kohdennettu alakouluun. Materiaali oli myöskin ainoa alakoulun puolelle löytämäni materiaalipaketti englanninkielisenä.

Viittaan Ready, set, respect!-materiaaliin jatkossa nimellä RSR. RSR on suunniteltu alakoulun opettajille luomaan inklusiivisempaa, moninaisuutta kunnioittavaa opetusta ja oppimisympäristöä. Tekijöiden mukaan RSR materiaali on suunniteltu alakouluun, koska alakouluikäiset lapset kehittyvät nopeasti ja alkavat tehdä omia päätelmiään sukupuolesta, identiteetistä ja maailmasta. Lasten välisessä kanssakäymisessä esiintyy aina kiusaamista ja tämän materiaalin yhtenä tarkoituksena on puuttua kiusaamiseen. Jos kiusaamiseen ja nimittelyyn ei puututa, voi se johtaa lasten parissa ennakkoluuloihin ja puolueellisiin ajatuksiin. Media, sen monissa muodoissa, on läsnä lasten elämässä. Media luo kuvaa ihmisestä ja kuva seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä voi olla negatiivinen. RSR haluaa muuttaa tätä mielikuvaa. Opettajat opettavat moninaisuudesta, mutta tutkimustuloksen kertovat, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevat aiheet voivat useasti puuttua opetuksesta. Tämän vuoksi moni sateenkaarioppilas käy läpi koulunsa, kuulematta yhtään positiivista

asiaa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöistä. RSR kertoo antavansa opettajalle työkaluja luoda moninaisuutta ja kaikki mukaan ottavaa opetusta. (RSR, 2012, 1.)

RSR:n materiaali ei rajoitu seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä käsitteleviin aiheisiin, vaan käsittelee moninaisuutta hyvin laajasti. Materiaali on kirjoitettu opettajille ja se sisältää tuntisuunnitelmien lisäksi myös muita ohjeita turvallisen ja hyväksyvän oppimisympäristön luomiseksi. Materiaalipaketin lopusta löytyy kirjallisuus- ja multimediovinkkejä hlbtqi-aiheisista resursseista alakoulun puolella käytettäväksi. Tässä tutkimuksessa analyysiin on otettu ainoastaan tuntisuunnitelmat. Tuntisuunnitelmat ovat suunniteltu amerikkalaiseen koulujärjestelmään, vuosiluokille K(kindergarten)-5, joka suomalaisessa koulussa tarkoittaa esikoulusta noin viidenteen luokkaan saakka. Tunnit on suunniteltu ja jaoteltu K-2 (6-8-vuotiaille) tai 3-5 (9-11-vuotiaille) vuosiluokille.

Tuntien teemat on jaettu kolmeen osaan; kiusaamiseen, perheiden monimuotoisuuteen ja sukupuolirooleihin. Jokainen teemaa-alue sisältää neljä tuntisuunnitelmaa. Materiaalia ei ole tarkoitettu käytävän läpi järjestyksessä, vaan suunnitellut tunnit ovat käytettävissä itsenäisinä harjoituksinaan. Kursivoituna on tunnin ”pääajatus/-sisältö”. Materiaalin harjoituksista on seuraavaksi avattu laajemmin sellaisia, joissa queer-näkökulma tulee jollain tavalla esille tai jolla voidaan luoda hyväksyvämpää ilmapiiriä.

Nimittely, kiusaaminen ja ennakkoluulot

1. Meidän luokkayhteisö, 6-8-vuotiaille.

Oman itsen ja toisen kunnioitus. Luokan yhteisöllisyyden rakentaminen.

2. Sanoilla on merkitystä, 6-8-vuotiaille.

Mietitään millä sanoilla toista voi kannustaa/loukata.

3. Enemmistö ja vähemmistö, 9-11-vuotiaille.

Miltä tuntuu kuulua enemmistöön tai vähemmistöön?

4. Minä voin tehdä muutoksen, 9-11-vuotiaille.

Kiusaamiseen puuttumisen harjoittelua.

Perheiden kirjo

1. Mikä tekee perheen? 6-8-vuotiaille.

Millaisista asioista perhe koostuu.

2. Perheen roolit ja vastuut, 6-8-vuotiaille.

Puretaan perheen eri jäsenten rooleja ja miksi ne ovat tärkeitä.

3. Perheitä telkkarissa, 9-11-vuotiaille.

Millaisen kuvan media luo perheestä? Mitä media ei näytä?

4. Kunnioitusta perheelleni ja sinun perheellesi, 9-11-vuotiaille.

Pohditaan hyviä asioita oman perheen jäsenistä. Kuinka kunnioittaa toisen perhettä?

Sukupuoliroolit ja moninaisuus

1. Se on vain... 6-8-vuotiaille.

Sukupuoliroolien asettamien rajojen keinotekoisuuden pohdiskelu.

2. Poikatyttö, 6-8-vuotiaille.

Tutustutaan sukupuoltaan epätyypillisesti ilmentävän lapsen maailmaan.

3. Mennään ostoksille, 9-11-vuotiaille.

Yhteiskunta sukupuoliroolien muokkaajana.

4. Mistä on pienet tytöt/pojat tehty? 9-11-vuotiaille.

Sukupuolinormeihin tutustuminen

Nimittely, kiusaaminen ja ennakkoluulot

RSR:n ensimmäisen osan kantavat teemat ovat luokan ryhmähengen muodostaminen, oman itsen ja toisen kunnioitus, toisiin tutustuminen, enemmistöön tai vähemmistöön kuuluminen, kiusaamiseen puuttumisen harjoittelu ja tunteisiin tutustuminen.

Meidän luokkayhteisö harjoitus koostuu kahdesta eri aktiviteetista. Ensimmäisellä tunnilla mietitään opettajajohtoisesti mitä samaa ja eriä luokan oppilaissa on keskenään. Asiat, joilla yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia etsitään, ovat konkreettisia asioita, esimerkiksi 'minä pidän omenoista'. Oppilaille esitellään ajatus, että kaikki ovat osaltaan erilaisia, mutta osaltaan samanlaisia. Kaikilla ihmisillä on jotain eroavuuksia toisistaan ja näistä asioista voi olla ylpeäkin. Tämän jälkeen tehdään 'Kaikki minusta'-juliste. Toisella tunnilla tarkastellaan julisteita ajatuksella mitä samanlaisuuksia, eriäväisyyksiä niistä löytyy. Julisteista etsitään jokin asia, joka löytyy oppilaiden enemmistön julisteista ja mietitään yhdessä miltä tuntuisi olla ainoa oppilas, joka on erilainen juuri tuossa asiassa. Keskustelua jatketaan ryhmän merkityksestä puhumiseen. Tunnin lopuksi luodaan luokan yhteiset säännöt.

Sanoilla on merkitystä tunti on myös kaksiosainen. Ensimmäisellä tunnilla mietitään omaa nimeä ja sen historiaa. Toisella tunnilla mietitään nimittelyä, "hyviä" ja "pahoja" sanoja. Mietitään miltä erilaiset sanat tuntuvat. Voiko niillä tehdä toiselle hyvän mielen tai pahan mielen.

Enemmistö ja vähemmistö tunti on suunniteltu yli yhdeksänvuotiaille. Luokkaan merkitään kaksi kohtaa, 'samaa mieltä' ja 'eri mieltä'. Oppilaat liikkuvat oman mielipiteensä mukaan, opettajan lukiessa väittämät. Väittämät ovat hyvin konkreettisia, ei henkilökohtaisia asioita. Esimerkiksi "minä pidän omenoista". Harjoituksen tarkoituksena on saada oppilaat miettimään, miltä tuntuu olla osa enemmistöä tai vähemmistöä. Tämän harjoituksen jälkeen keskustellaan nimittelystä ja ryhmään kuulumisesta tai jonkun ryhmästä pois sulkeamisesta. Luodaan yhdessä strategia kuinka voidaan puuttua tilanteeseen, jossa joku jätetään ryhmän ulkopuolelle.

Minä voin tehdä muutoksen tunnilla harjoitellaan kuinka kiusaamiseen voidaan puuttua. Ensimmäisellä tunnilla mietitään kiusaamistilanteessa olevien ihmisten erilaisia rooleja ja mietitään asioita, jotka saattavat estää kiusaamiseen puuttumista. Tämän jälkeen listataan asioita, joita kiusaamistilanteessa voisi tehdä puuttuakseen tilanteeseen. Seuraavalla tunnilla tehdään pieniä näytelmiä kiusaamisesta ja siihen puuttumisesta.

Perheiden kirjo

Toisen osion kantavia teemoja ovat perheen määrittely, perheiden monimuotoisuus, perheen käsitys; ydinperhe vai laajennettu käsitys perheestä, perheen sisäiset roolit, toisten ja itsen kunnioitus.

Ensimmäiset kaksi tuntia on suunniteltu pienemmille oppilaille, *mikä tekee perheen ja perheen roolit ja vastuut* rakentuvat lapsen oman perheen ja sen jäsenten ympärille. Vanhemmille oppilaille (9-11-vuotiaat) suunnattu *perheet telkkarissa* tunti pohtii kuvaa, joka median välityksellä meille perheestä luodaan. Oppilaille jaetaan moniste, jossa on kysymyksiä liittyen perheisiin. Heidän tulee täyttää viisi monistetta, viidestä ohjelmasta, mainoksesta tai elokuvasta. Näiden pohjalta mietitään millaista kuvaa perheestä meillä luodaan. Mietitään myös millaisia perheitä ei näkynyt ja miltä lapsesta voisi tuntua, jos hänen perheettään ei koskaan näy esimerkiksi lastenohjelmissa. *Kunnioitusta perheelleni ja sinun perheellesi* pohtii perheen merkitystä, mistä perhe koostuu ja kuinka vastata vaikeisiin, ehkä epämu- kaviinkin kysymyksiin jonkun perheestä.

Sukupuoliroolit ja moninaisuus

Se on vain...- harjoituksessa pyritään näyttämään oppilaille sukupuoliroolien asettamien rajojen keinotekoisuus. Aktiviteetti on pyritty suunnittelemaan tavalla, että oppilaat pääsivät tuntemaan tunteen siitä, kuinka epäreilulta tuntuu, että he eivät saa tehdä jotain, mutta

toiset saavat perustuen johonkin ominaisuuteen. Tunnin lopuksi pyritään luomaan listaa tavoista, joilla vastata väitteisiin ”tuo on vain tytöille/pojille”.

Poikatyttö tunnin sisältö tutustuttaa oppilaat sukupuoltaan epätyypillisesti ilmaisevaan lapseen piirretyn lastenohjelman avulla (ohjelma katsottavissa internetissä). Video on englanninkielinen. Oppitunnin laajennusideoissa on sukupuolirooleja kyseenalaistava tehtävä. Oppilaita pyydetään pukemaan joku hahmo toisenlaisiin vaatteisiin tai tekemään eri asioita. Esimerkiksi puetaan Tuhkimolle haarniska ja mietitään sen ympärille uusi tarina.

Mennään ostoksille tunti esittelee oppilaille, kuinka yhteiskunta ohjaa poikien ja tyttöjen rooleja. Tunnilla oppilaat perehtyvät vaate- tai lelukatalogeihin, joista he etsivät tietoja siitä, mitä värejä, leluja, toimintoja jne. niiden mukaan kuuluu tytöille ja pojille

Mistä pienet tytöt/pojat on tehty? – tunnilla perehdytään sukupuolinormeihin vanhojen lasten lorujen kautta. Mietitään ja kyseenalaistetaan sukupuolirooleja ja niiden asettamia rajoja ihmisten itseilmaisulle. Harjoituksessa tulee esille sukupuolen sosiaalinen rakenne ja tapoja, joilla meitä kasvatetaan tytöiksi tai pojiksi. Harjoituksessa sukupuoli jaetaan fyysiseen ulkomuotoon, tekoihin ja tunteisiin. Siinä huomioidaan myös sukupuolen sidonnaisuus aikaan ja paikkaan.

6.2 Johtopäätökset RSR-aineistosta

RSR koostuu yhteensä kahdestatoista tuntisuunnitelmasta. Näistä kahdeksassa (8/12) queer-näkökulma on jollain tavalla esillä. Suurin osa harjoituksista soveltuu suoraan suomalaiseseen koulukontekstiin. Jotta materiaali olisi luokiteltavaksi vahvasti queer-näkökulman sisältäväksi opetusmateriaaliksi, olisi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvät teemat pitänyt olla vahvemmin esillä. Pääasiassa queer-näkökulma tulee esille sukupuoliteemaa käsiteltäessä. Sukupuoli käsitteen kautta tuodaan esiin heteronormatiivisia rakenteita. Seksuaalisen suuntautumisen monimuotoisuutta käsitellään hyvin vähän.

RSR materiaalista huomaa sen olevan suunnattu alakoulun puolelle. Harjoitusten ”viattomasta luonteesta” nousee kysymys, ovatko materiaalin harjoitukset liiankin varovaisia ja jäävät näin ollen enemmän tasa-arvokasvatuksen puolelle kuin, että ne olisivat laskettavissa queer-pedagogiikaksi. Materiaalissa on näkyvissä harha lasten viattomuudesta ja tietämättömyydestä (Renold, 2002, s. 429). Varsinkin isompien oppilaiden kanssa (9-11vuotiaat) asioista voisi puhua jo niiden oikeilla nimillä. Esimerkiksi *enemmistö ja vähem-*

mistö – tunnilla voitaisiin hyvinkin pohtia jo hieman syvällisempiä asioita, kuin mitä RSR on materiaalissaan suunnitellut. Väitteitä voisi olla esimerkiksi aiheista mitä tytöt/pojat saavat tehdä, kiusaamiseen liittyviä väitteitä, seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä väitteitä, esimerkiksi ”kaikissa perheissä täytyy olla äiti ja isä” tai ”perheessä voi olla kaksi isää”.

Materiaali on hyvä luomaan ymmärrystä erilaisia ihmisiä kohtaan laajalla mittakaavalla, mutta koska GLSEN on seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asioihin erikoistunut organisaatio, olisin odottanut että materiaalin keskipisteenä olisi ollut seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt. Näiden aiheiden tulisi olla paremmin integroituina materiaaliin, näin vastuu niiden esiintuomiseksi ei jäisi opettajalle. On kuitenkin positiivista, että materiaalissa on näkyvässä intersektionaalinen ote. Intersektionaalisuus tarkoittaa, että sukupuolen lisäksi otetaan huomioon, että ihmisen elämään vaikuttavat muutkin asiat, kuten esimerkiksi yhteiskuntaluokka, etninen tausta, ikä ja seksuaalinen suuntautuminen (minna.fi). Tutkimuksen tarkoituksena oli kuitenkin tutkia materiaalia queer-näkökulmasta ja näin ollen katson, että materiaali ei ole tällaisenaan siihen tarpeeksi kattava.

Materiaali perustuu kunnioituksen ja erilaisuuden hyväksymiselle. Seksuaalista suuntautumista ei käsitellä juuri ollenkaan tai tämä jää kokonaan opettajan vastuulle ja hänen omien esimerkkiensä varaan. Materiaalin ohjeet ovat niin tarkat, että kuka tahansa opettaja voisi niitä noudattamalla pitää tunnit. Mielessä tulisi kuitenkin pitää harjoitusten tarkoitus, eli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen esiintuminen, joten opettajan tulisi valmistella itselleen esimerkkejä, joista aihe tulee esille. Materiaalin voi käydä läpi tavalla, jossa tämä teema ei juurikaan näy tai kuulu. Materiaali sopii yhteisöllisyyden ja yhteisen kunnioituksen rakentamiseen, mutta uskoisin että alakoulun puolellekin saataisiin tehtyä opetusmateriaalia, jossa queer-näkökulma olisi vahvempi.

RSR:n osiossa sukupuoliroolit ja moninaisuus, pyritään rikkomaan sukupuoliroolien rajoja ja tekemään näkyväksi oppilaille se, kuinka niitä yhteiskunnan puolesta rakennetaan. Sukupuoleen liittyvillä tunneilla on havaittavissa queer-näkökulma heteronormatiivisen binaarin sukupuoliijaottelun kyseenalaistamisen muodossa. Sukupuoli nähdään sosiaalisesti rakennettuna, ei biologisena faktana. Näissä sukupuolta käsittelevissä tehtävissä on nähtävissä ajatus sukupuolesta sosiaalisena konstruktiona. Harjoituksissa *'mennään ostoksille'* ja *'mistä on pienet pojat/tytöt tehty'* sukupuolta käsitellään vahvasti sukupuolen sosiaalisen käsitteen kautta. Sukupuolta tarkastellaan kulttuurissa ja ajassa tuotettuna. Oppilaiden

kanssa sukupuolta jaetaan fyysisiin ominaisuuksiin (biologinen sukupuoli), tunteisiin, käytökseen ja vaatetukseen (sosiaalinen sukupuoli) (Lehtonen, 2003, 23-28). Sukupuolta käsittelevät tunnit ovat monipuolisia ja niihin voi integroida muitakin kouluaineita. RSR materiaalin hyödyllisimmät harjoitukset queer-näkökulmasta ovat nämä kaksi tuntia.

6.3 Creating Safe Space for GLBTQ Youth: A Toolkit (CSS toolkit)

Toinen analyysin kohteena oleva materiaali on amerikkalaisten Advocates for Youth ja Girl's Best Friend Foundationin yhdessä tekemä opetusmateriaali. Advocates for Youth on vuonna 1980 perustettu amerikkalainen organisaatio, jonka missio on auttaa nuoria tekemään vastuullisia päätöksiä koskien heidän lisääntymistään ja seksuaaliterveyttään. Toiminta on suunnattu 12-25 vuotiaille nuorille ja heidän kanssaan työskenteleville ammattilaisille Yhdysvalloissa ja ympäri maailman. Organisaatio tuottaa tutkimukseen perustuvaa painettua ja elektronista materiaalia nuorten seksuaaliterveyden alalta. Organisaatio on aktiivinen osallistuja seksuaaliterveyden alalla ja aktiivinen myös seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöjen asioiden eteenpäin viemisessä. (advocatesforyouth.org.) Girl's Best Friend Foundation oli amerikkalainen järjestö, jonka missio oli edistää ja suojella tyttöjen ihmisoikeuksia Illinoisissa. (CSS toolkit, 2005, 1.) Järjestön toiminta on loppunut vuonna 2007 (GBF).

Käytän jatkossa lyhennettä CSS toolkit viitatessani tähän materiaaliin. CSS toolkit on tehty 12–18-vuotiaiden nuorten kanssa työskenteleville ammattilaisille, esimerkiksi opetuksen tai sosiaalityön alalta. Näihin ikäsuositukseen perustuen suomalaisessa koulujärjestelmässä näitä tuntisuunnitelmia voisi hyödyntää kuudennesta luokasta eteenpäin.

CSS toolkit on laaja materiaali, josta tässä työssä käsittelen vain yhtä osaa. Kokonaisuudessaan CSS toolkit koostuu neljästä osasta. Ensimmäinen osassa tehdään katsaus sateenkaarinuorten hyvinvointiin, homofobian esiintymiseen ja vaikutuksiin Yhdysvalloissa ja kerrotaan faktoja sateenkaarinuorista. Toinen osa antaa ohjeita ja työkaluja oman organisaation ilmapiirin kartoitukseen ja mahdolliseen muutokseen tehdä organisaatiosta turvallinen paikka kaikille, myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille. Kolmas osa koostuu tuntisuunnitelmista ja tämä osa otettu tässä työssä analyysin kohteeksi. Neljännessä osassa on lisää tietoa, sanastoa ja kirjallisuusvinkkejä liittyen seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin.

CSS toolkit lähestyy seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asioita koulumaailman näkökulmasta. Se pyrkii tuomaan oppilaille tietoa aiheesta ja luomaan empatiaa ja ymmärrystä näitä aiheita kohtaan. Materiaali keskittyy kiusaamisen vaikutuksiin ja antaa oppilaille keinoja puuttua kiusaamistilanteisiin. Materiaali puhuu seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä todenmukaisesti ja rehellisesti. Harjoitukset avaavat oppilaille maailmaa ei-heteroseksuaalisen ihmisen näkökulmasta ja samalla auttaa näkemään yhteiskunnan heteronormatiivisia rakenteita.

Teemoja joiden ympärille tunnit rakentuvat ovat arvot ja niihin tutustuminen, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden elämään tutustuminen, kiusaaminen ja siihen puuttuminen, empatia, etuoikeudet ja sosiaaliset ryhmät, homofobia ja transfobia.

CSS toolkitin tuntien annetut kestot vaihtelevat 20-65 minuutin välillä. Osa tunneista on tarkoitettu jaettavaksi kahdelle eri kerralle. Ohjeet ovat niin tarkkoja, että myös opettaja, jolla ei ole aiempaa kokemusta queer-pedagogiikasta, pystyy näiden avulla luomaan ymmärrystä oppilailleen aiheesta.

The Nuts and Bolts: Tuntisuunnitelmat CSS toolkit

CSS toolkit esittelee 12 tuntisuunnitelmaa, joiden sisältöjä avaam tässä kappaleessa. Suurin osa tunneista alkaa aiheeseen liittyvällä aktiviteetilla ja tunnin päätteeksi materiaalissa on annettu valmiita kysymyksiä, joiden avulla tunnin anti voidaan vetää yhteen. Alla on lista tunneista. Suluissa olevat ikäsuositukset ovat omia suosituksiani, koska ikäsuosituksia ei materiaalissa ollut tarkemmin eritelty. Monet tunnit ovat muokattavissa sopimaan jo alakoulun puolelle. Syy, miksi olen ajatellut osan harjoituksista sopivan vasta 8. tai 9. luokkalaaisille on, että niissä oppilaan tulisi pystyä ajattelemaan omaa seksuaalisuuttaan syvemmin tai pystyä ymmärtämään enemmän yhteiskunnallisia asioita. Kursivoituna on tunnin pääajatus/-sisältö.

1. Ryhmäsopimuksen luominen (Sopii kaikenikäisille)
2. Johtopäätösten tekeminen (6. luokasta eteenpäin) *Omien seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvien ennakkoluulojen esiintuominen ja niiden purkaminen.*
3. Arvojen esiintuominen (6. luokasta eteenpäin) *Omiin arvoihin tutustuminen ja toisen mielipiteen kuunteleminen ja kunnioittaminen.*
4. Kuka minä olen? (8.-9. luokka) *Erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin kuuluminen.*
5. Johdatus seksuaaliseen suuntautuvuuteen (7. luokasta eteenpäin) *Homoseksuaalin ihmi-*

sen maailmaan tutustuminen.

6. Johdatus sukupuolen moninaisuuteen (6. luokasta eteenpäin) *Transsukupuolisen ihmisen maailman tutustuminen.*

7. Kysymyksiä ja vastauksia seksuaalisesta suuntauksesta ja sukupuoli-identiteetistä paneelikeskustelu (7. luokasta eteenpäin) *Yleistä tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden elämästä.*

8. Heteroseksuaali-kyselylomake (9. luokkalaisille) *Heteroseksuaalisuuden nimeäminen ja heteronormatiivisten asenteiden esiintuominen.*

9. Saa äänesi kuuluviin! (7. luokasta eteenpäin) *Kiusaamiseen puuttuminen.*

10. Kiusaamiseen ja syrjintään puuttuminen (4. luokasta eteenpäin) *Kiusaamiseen puuttuminen.*

11. Mitä minä voin tehdä luodakseni turvallisuutta (8.-9. luokka) *Kiusaamiseen puuttuminen.*

12. Kuinka olla aktivisti tai liittolainen? (9. luokka) *Kiusaamiseen puuttuminen.*

Ryhäsopimuksen luominen aloittaa CSS toolkitin tunnit. CSS toolkitin harjoitukset käsittelevät henkilökohtaisia ja arkoja aiheita, joten yhteiset käyttäytymissäännöt turvallisen ilmapiirin luomiseksi on tärkeä aloitus. Oppilaiden on hyvä tietää, millaista käytöstä ja kielenkäyttöä heiltä odotetaan. Näin pyritään luomaan ilmapiiri, jossa kaikki ajatukset ovat sallittuja ja lähtökohtana on toisten kunnioitus. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ovat tabu koulussa ja niistä puhuminen on sekä opettajalle että oppilaille haastavaa (Korkiala, 2014, 38-40). Näihin yhteisiin sääntöihin ja kunnioittavaan käytökseen voidaan viitata aina ennen uusia tunteja, joissa käsitellään arkoja aiheita.

Johtopäätösten tekeminen on tunti, jossa piirtämällä tuodaan esille oppilaiden omia mielikuvia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä. Oppilaille annetaan sana (homo, lesbo, biseksuaali, transsukupuolinen tai heteroseksuaali). Heidän tulee piirtää kuva henkilöstä ja tämän jälkeen aiheesta keskustellaan.

Arvojen esiintuominen on tunti, jossa tutkiskellaan omia arvoja, opetellaan kunnioittamaan toisen arvoja ja kuuntelemaan toisen mielipiteitä. Tilaan merkitään kylteillä kolme kohtaa 'samaa mieltä', 'eri mieltä' ja 'epävarma'. Opettaja lukee väittämiä ja oppilaat omien arvonsa mukaan liikkuvat paikasta toiseen. Väitteistä 10/11 liittyy suoranaisesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskeviin aiheisiin. Harjoituksessa kerrotaan, että omaa mielipidettänsä saa muuttaa, jos joku esimerkiksi esittää hyvän argumentin oman mielipiteensä

puolesta. Omaa mielipidettään ei ole myöskään pakko ilmaista, jos se tuntuu epämukavalta. Harjoituksen väitteet saattavat olla joillekin henkilökohtaisia. Väittämät voi valita oppilastuntemuksen pohjalta. Jos esimerkiksi luokassa on sukupuoltaan epätyypillisesti ilmaisia oppilaita, on huolehdittava, etteivät he joudu tilanteeseen, jossa heidän hyvinvointiansa tai olemassaoloon kyseenalaistetaan. Mielipiteen vapaus ja sen ilmaiseminen on yksi tämän harjoituksen teemoista, mutta opettajan olisi hyvä muistuttaa yhteisesti sovitusta säännöistä ja universaaleista arvoista kuten, että kaikilla on arvo, ja että syrjintä ja toisen loukkaaminen on aina väärin.

Kuka minä olen? – tunti käsittelee omaa identiteettiä ja sosiaalisia ryhmiä, joihin kuulumme sekä niiden mukanaan tuomia etuoikeuksia. Tunnilla esitellään ajatus, että kaikki me kuulumme erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin. Oppilaille jaetaan kaksi monistetta, joiden avulla he määrittelevät omia sosiaalisia ryhmiä, miltä niihin kuuluminen tuntuu ja mitä etuoikeuksia ryhmään kuuluminen heille antaa. Harjoitus on käsitteistöltään kohtuullisen haastava ja siksi tämä harjoitus sopisi parhaiten yläkoulun loppupuolelle. Harjoitus on myös hyvin henkilökohtainen niille, jotka kuuluvat johonkin vähemmistöryhmään tai esimerkiksi alhaiseen sosioekonomiseen ryhmään. Harjoituksesta voisi tehdä vähemmän henkilökohtaisen täyttämällä monisteet kuvitelluista henkilöistä, jotka opettaja on luonut. Näin saataisiin myös lisää vaihtelevuutta vastauksiin, koska monissa suomalaisissa luokissa oppilasaines on kohtuullisen homogeenistä. Hyvin toteutettuna harjoitus luo kuvaa ihmisestä, joka voi olla kanssani samanlainen ja erilainen. Se, että joku osa toisessa ihmisessä on aina erilainen, ei tarkoita, että ihminen olisi yhtään sen huonompi tai parempi kuin muut. Tällä tunnilla käsitellään myös etuoikeuksia. Saavutettuja etuoikeuksia on vaikea nähdä, jos niitä ei ole käsitelty aikaisemmin. Tämä harjoitus voisi toimia heteronormatiivisten rakenteiden esiintuojana jos opettaja ottaa ne esille.

Johdatus seksuaaliseen suuntautuvuuteen tunnilla johdatetaan oppilaat katsomaan maailmaa ei-heteroseksuaalisen ihmisen silmin tarinan avulla. Tarinassa vaihdetaan osia ja kuvitellaan millaista olisi olla heteroseksuaali maailmassa, jossa ei-heterot ovat enemmistö. Tämä harjoitus auttaa näkemään kuinka heterokeskeinen yhteiskuntamme on ja kuinka vaikeaa on rikkoa hiljaisuutta, joka seksuaalivähemmistöjen asioista vallitsee.

Johdatus sukupuolen moninaisuuteen tunnilla tutustutaan transsukupuolisuuden tarinan avulla. Edellisen harjoituksen tavoin, tarinan avulla pyritään näyttämään oppilaille elämää toisesta näkökulmasta. Tarina kertoo transnaisesta nimeltään Dallas. Transsukupuolisuus

on vielä vaietumpi asia kuin homoseksuaalisuus ja näin ollen saattaa olla oppilaille vieras asia. Transsukupuolisuus haastaa heteronormatiivisen maailmankuvan juurta jaksuen ja aiheeseen olisi hyvä löytää empatiaa herättävä esimerkki.

Kysymyksiä ja vastauksia seksuaalisesta suuntauksesta ja sukupuoli-identiteetistä, paneelikeskustelu on tarkoitettu mahdollistamaan oppilaita kysymään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä edustavilta henkilöiltä oppilaita itseään kiinnostavia kysymyksiä. Tällainen tunti antaa mahdollisuuden nähdä totuus siitä, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä elää keskuudessamme ja he elävät normaalia elämää, siinä missä heterotkin.

Heteroseksuaalisuus-kyselylomake tekee näkyväksi heteronormatiivisia asenteita homoseksuaaleja kohtaan. Kyselyssä tuodaan esille homoseksuaaleille yleisesti esitettyjä kysymyksiä, mutta kysymykset on vaihdettu koskemaan heteroseksuaaleja. Kyselyssä viitataan seksielämään ja oman seksuaalisuuden pohtimiseen, joten näkisin tämän harjoituksen soveltuvan yläkoulun ylemmille luokille.

Saa äänesi kuuluviin harjoituksessa pohditaan erilaisia tapoja puuttua homofobiseen ja transfobiseen kiusaamiseen lyhyen tarinan avulla. Harjoituksessa harjoitellaan passiivisen, aggressiivisen ja itsevarman puuttumisen eroja.

Kiusaamiseen ja syrjintään puuttuminen tunti on suoraan jatkoa edelliselle, mutta nyt kiusaamistilanteita käydään läpi lyhyiden näytelmien avulla. Toisen asemaan asettuminen ja maailman katsominen eri näkökulmasta luo tilaa empatialle. Harjoituksessa annetaan oppilaille viiden kohdan ohje, kuinka kiusaamiseen voi puuttua. Oppilaat voivat itse keksiä kohtaukset, joissa kiusaamista tai syrjintää tapahtuu. Harjoitus sopii useille luokka-asteille ja on muunneltavissa esimerkiksi sarjakuvan muotoon tai näytelmän käsikirjoituksen tekemiseen, jos näyttelemisen on oppilaille vaikeaa.

Mitä minä voin tehdä luodakseni turvallisuutta jatkaa kiusaamiseen puuttumisen harjoittelua. Oppilaille annetaan lyhyet tarinat, joiden pohjalta he tekevät näytelmät. Tarinoiden teemat koskevat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä. Harjoituksessa painotetaan sivullisten vastuuta kiusaamisessa. tarinat kertovat 15–16-vuotiaista nuorista, joten harjoitus sopii yläkoulun ylemmille luokille.

Kuinka olla aktivisti tai liittolainen?– harjoituksessa tuodaan esille fakta, että homofobia ja transfobia vaikuttavat myös heteroihin. Materiaalissa on valmis tietopaketti oppilaille jaettavaksi siitä, kuinka homofobia ja transfobia vaikuttavat kaikkiin. Harjoituksen päätteeksi

tehdään henkilökohtaiset sopimukset siitä, mitä kukakin voi ja aikoo tehdä kiusaamisen estämiseksi tai siihen puuttumiseksi. Harjoituksessa kunnioitetaan sitä, että osa oppilaista sitoutuu tekemään enemmän ja osa vähemmän.

6.4 Johtopäätökset CSS toolkit aineistosta

Tuntisuunnitelmia on yhteensä 12. Yhdeksässä (9) tuntisuunnitelmassa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöt ovat keskipisteenä. Kahdessa (2) tuntisuunnitelmassa näiden aiheiden esiintuominen riippuu luokassa olevista oppilaista sekä opettajasta ja yhden (1) tunnin aihe ei liity kyseisiin aiheisiin. Tästä päätellen voitaisiin sanoa, että CSS toolkit edustaa hyvin queer-näkökulman sisältävää opetusta.

Arvioni on, että CSS toolkit olisi hyvä työkalu opettajalle ja soveltuisi hyvin käytettäväksi suomalaisen yläkouluun. Se käsittelee seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyviä aiheita rehellisesti sekä ymmärrystä ja empatiaa luoden. Katsonkin, että kokonaisuudessaan paketin voisi hyödyntää luokka-asteilla 8 tai 9. Puolet harjoituksista on suoraan tai pienellä muokkaamisella käytettävissä kuudennesta luokasta eteenpäin ja osa on muokkaamalla käytettävissä jo aiemmin. Materiaalia voisi mielestäni hyvin käyttää myös opettajien lisäkoulutuksessa.

Suomen kontekstissa paikka ja aika, jossa yläkoulussa CSS toolkitin harjoitukset voitaisiin suorittaa, voi olla kuitenkin haasteellista löytää. Materiaali on suunniteltu siten, että harjoitukset ovat ikään kuin jatkumona. Sisällöllisesti CSS toolkit olisi hyvä materiaali queerpedagogiikkaan ja suosittelisin sen käyttämistä yläkoulussa. Oppiaineita, joille materiaali olisi hyödynnettävissä, olisivat muun muassa terveystieto, yhteiskuntaoppi, ilmaisutaito (materiaalin jotkin osat) ja oppilaanohjaus.

Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus on materiaalissa hyvin näkyvillä. Sukupuolen moninaisuus jää hieman vähemmälle käsittelylle. Harjoituksista osa on luonteeltaan henkilökohtaisia ja vaativat luottamuksellisen ilmapiirin, jotta asioita voidaan pohtia turvallisesti. Opettajan tulee olla sensitiivinen ja ottaa huomioon luokan oppilaiden moninaisuus. Oppilaiden ei tulisi joutua tilanteeseen, jossa he ovat esimerkkinä jostain käsiteltävästä aiheesta. Harjoituksia voi muokata myös vähemmän henkilökohtaisiksi tekemällä joitain harjoituksia esimerkkien, ei oppilaiden omien kokemusten kautta.

Tarinoita käytetään apuna tunneilla *'johdatus seksuaaliseen suuntautumiseen'* ja *'johdatus sukupuolen moninaisuuteen'*. Johdatus seksuaaliseen suuntautumiseen - harjoitus on hyvä, koska siinä heterot nimetään ryhmänä. Heteronormatiivisuuden ytimessä on ajatus siitä, että heteroita ei tarvitse erikseen nimetä, koska lähtökohtainen ajatus on, että kaikki ovat heteroita ja joitakin poikkeuksia sääntöön löytyy ja nämä poikkeavuudet nimetään. Tämä harjoitus tuo esille maailmaa, jossa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt elävät. Tarina ei aivan suoraan sovi suomalaisen yhteiskunnan kontekstiin, mutta vain pienillä korjauksilla sitä voitaisiin käyttää suomalaisessa luokassa. Harjoituksessa tuodaan hienosti ilmi se, että heteroseksuaalisuus tai homoseksuaalisuus ei ole valinta. Jos oletettavasti suurin osa tunnille osallistuvista oppilaista on heteroseksuaalisia, heidän ei tarvitse muuttaa mitään itsessään pystyäkseen samaistumaan tarinan henkilöön. Vain yhteiskunta heidän ympärillään tarinassa muuttuu, henkilön itse ei tarvitse muuttua. Tätä voidaan käyttää hyväksi, jotta oppilaat saataisiin ymmärtämään että seksuaalisuus on vain osa ihmistä. Kritiikkini tämän harjoituksen tarinaa kohtaan on, että siinä tuodaan esille niitä negatiivisia stereotyyppioita, joita homoseksuaaleihin joskus liitetään”...heterot ovat usein lasten hyväksikäyttäjiä...” (s.36). Tarinan voi tehdä luettelematta niin monta negatiivista asiaa, jota ei heteroseksuaalisiin ihmisiin voida liittää. Queer-näkökulmaan perustuvan opetuksen on tarkoitus luoda positiivista ja realistista kuvaa aiheesta, joten mukaan ei tarvitse tuoda vanhoja ennakkoluuloja.

Tarina, jota käytetään sukupuolen moninaisuuteen tutustumiseen, ei mielestäni ole paras mahdollinen. Suurenevassa määrin julkisuudessa esiintyy transsukupuolisia henkilöitä ja heidän tarinoistaan saisi varmasti hyviä sisältöjä oppitunneille. Suomalainen Marja Björkin (2013) kirjoittama romaani *Poika* käsittelee transsukupuolisuutta suomalaisessa kontekstissä ja mielestäni se olisi hyvä kirja luettavaksi yläkouluun. Romanissa äiti kertoo transsukupuolisen lapsensa tarinan.

Kuten myös alakoulun puolelle olevassa materiaalissa, myös CSS toolkitissä kiusaamiseen puuttuminen on keskeinen teema. Kiusaamiseen puuttumisen strategioiden harjoittelu on ensiarvoisen tärkeää. Kiusaamiseen puuttuminen on helpompaa, jos yhdessä on käyty läpi mitä kiusaamistilanteessa voi tehdä.

7 Tulosten yhteenvetoa

Tämän tutkimuksen tutkimustehtävät, olivat seuraavat: 1. Heteronormatiivisuuden, seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden määrittely. 2. Queer-pedagogiikkaan perustuvan opetuksen kuvailua ja tarpeen perustelua. 3. Kahden opetusmateriaalin soveltuvuuden arviointi suomalaisen koulun ja queer-pedagogiikan näkökulmasta. 4. Mitä peruskoulun opetussuunnitelma 2004 ja opetussuunnitelman luonnos 2016 sanovat sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta?

Queer-pedagogiikkaan perustuvan opetuksen lähtökohtana on heteronormatiivisen maailman valtarakenteiden näkyväksi tekeminen ja näiden rakenteiden rikkominen. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus ja sukupuolen moninaisuus ovat queer-teorian ja –pedagogiikan keskeisiä käsitteitä. Opettajien tulisi perehtyä näihin käsitteisiin, jotta voisivat näistä opettaa.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli löytää perusteluja sille miksi seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöihin liittyvien aiheiden tulisi olla osa opetusta alakoulussa ja millaisia keinoja aiheiden opettamiseen on olemassa. Aihe on edelleen tabu (Korkiala, 2014) ja siksi olisi tärkeää, että opettajille annettaisiin ”lupa” puhua siitä, jotta sen esilletuominen ei jäisi yksittäisten opettajien rohkeuden varaan (DePalma & Atkinson, 2009a).

Yhteenvetona opetussuunnitelmien (OPS) 2004 ja 2016 analyysistäni voin mainita seuraavaa. Sukupuolitietoisesta kasvatuksesta näkökulmasta parannusta on luvassa, jos opetussuunnitelmassa pysyvät vähintään nämä asiat. Aineistoni on kuitenkin vain OPS-luonnos ja sen lopullista sisältöä ei voi vielä varmasti tietää. Sen muuttuvuudesta on esimerkki siinä, että vuoden 2014 alussa esillä oli luonnos, jossa oli seuraava lause: ”Sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen edellyttää opetukselta ja kasvatukselta sukupuolisensitiivistä lähestymistapaa.” Tässä lauseessa käytetään sanaa ”edellyttää”, joka mielestäni olisi hyvä olla opetussuunnitelmassa, koska näin ollen jokaiselta opettajalta edellytettäisiin sukupuolitoista opetusta. Opetushallituksen toimesta suunnitteilla oleva sukupuolitietoisesta opetuksen tukiaineisto voisi toimia hyvänä työkaluna opettajille queer-näkökulman sisältävän sukupuolitietoisesta opetuksen toteuttamiseen.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslain tuomat muutokset tekevät sukupuolitietoisesta opetuksesta ajankohtaisen. Lakimuutosten mukanaan tuomat muutokset edellyttävät myös perus-

kouluja tekemään tasa-arvosuunnitelman. Sukupuolitietoinen opetus ja sen queer-näkökulma voidaan kirjata tähän suunnitelmaan. Queer-pedagogiikan toimivuuden kannalta koulun ja päättäjien tuki on ensiarvoisen tärkeää (DePalma & Atkinson, 2009a). Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmat asettavat kouluille lakiin perustuvan vastuun ottaa huomioon sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmat voisivat toimia hyvinä työkaluina kiusaamista ehkäisevässä työssä. Niihin voi kirjata myös kiusaamiseen puuttumiseen liittyviä, koulun omia toimenpiteitä. Tämän tutkimuksen aineistona olleissa opetusmateriaaleissa (RSR ja CSS toolkit) molemmissa kiusaaminen ja siihen puuttuminen olivat keskeisessä asemassa. Tämän kaltainen materiaali voisi olla osa tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmaa.

Yksi tämän tutkimuksen päätuloksista on, että queer-näkökulman sisältävää materiaalia opetukseen alakoulun puolelle on niukasti. Ideoita siihen, kuinka seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuolen moninaisuus voitaisiin tuoda alakoulun opetukseen, on olemassa, mutta nämä ideat ja tuntisuunnitelmat löytyvät monista eri lähteistä eivätkä ole helposti saatavilla.

Tutkimuksessa käsiteltävät opetusmateriaalit ovat keskenään erilaiset. Alakoulun puolelle tarkoitettussa materiaalissa Ready, set, respect! (RSR) queer-näkökulma on heikosti näkyvissä. Heteronormatiivisten rakenteiden näkyväksi tuominen ja niiden kyseenalaistaminen tulee vahvimmin esille sukupuoliroolien kyseenalaistamisessa. Alakoulun materiaalissa (RSR) liikutaan hyvin konkreettisella tasolla kun taas yläkoulun materiaalin Creating Safe Space for LGBTQ Youth: A Toolkit (CSS toolkit) harjoitukset ovat paikoitellen hyvinkin henkilökohtaisia. Yläkoulun puolelle tarkoitettussa materiaalissa queer-näkökulma on keskeisessä asemassa. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevista teemoista suoraan ja rehellisesti puhuminen johtunee ainakin osittain siitä, että CSS toolkit on suunniteltu vanhemmille oppilaille kuin RSR.

RSR sisältää hyviä harjoituksia luomaan luokkaan yhdenvertaisuutta ja kunnioitusta toisia kohtaan. Queer-pedagogiikan näkökulmasta materiaali ei ole tarpeeksi kattava, jos opettaja ei itse sitoudu omilla esimerkeillään tuomaan aihetta esille. RSR sisältää hyviä harjoituksia sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn. Harjoitukset 'mennään ostoksille' ja 'mistä on pienet tytöt/pojat tehty' tuovat aktiivisesti esille yhteiskunnan heteronormatiivisia rakenteita. Harjoitukset tekevät oppilaille näkyväksi, kuinka sukupuolta kulttuurisesti ja sosiaalisesti rakennetaan. Harjoitus 'Poikatyttö' on myös hyvä harjoitus tuoda esille sukupuoltaan

epätyypillisesti ilmentävän lapsen maailma. Tämä harjoitus rakentuu englanninkielisen videon ympärille, joten se ei ole suoraan käytettävissä suomalaisessa alakoulussa. Harjoitus 'perheitä telkkarissa' on mielestäni myös hyvä harjoitus. Tämän harjoituksen avulla oppilaat pääsevät purkamaan heteronormatiivisen vallan ulottuvuutta televisio-ohjelmissa. Harjoitus on hyvä tapa käsitellä monimuotoisia perheitä laajasti. Opettajan ohjauksella harjoituksessa voidaan käsitellä samaa sukupuolta olevien vanhempien muodostamia perheitä ja myös esimerkiksi lastenkodeissa asuvien lasten perheitä. Harjoituksessa tuodaan esiin heterokeskeinen maailmankuva, jota myös televisiossa toistetaan. Tarkoituksena on miettiä myös niitä perheitä, joita ei ohjelmissa näy ja miksi näin on. Moni RSR-materiaalin tunti on suunniteltu niin, että sen ympärille voi integroida monia aineita.

CSS toolkit on hyvä materiaalipaketti käytettäväksi yläkouluun. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvät aiheet ovat sen keskiössä ja niitä käsitellään monesta näkökulmasta. Oppilaille esitellään yhteiskuntaa ei-heteroseksuaalin henkilön näkökulmasta, jolloin heteronormatiiviset rakenteet tulevat näkyviksi ja näin ollen niitä voidaan myös asettaa kyseenalaisiksi. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus on hyvin esillä. Sukupuolen moninaisuutta ja sukupuolen sosiaalista rakentumista ei tässä materiaalissa käsitellä kovin laajasti.

Molemmissa materiaaleissa korostuu kiusaamiseen puuttumisen harjoittelu. Tämä on ajan-kohtainen aihe ja tämän tapaisille harjoituksille on selkeästi tarvetta myös suomalaisessa koulussa. Tutkimuksen aikana kävi ilmi, että materiaalia sukupuolten tasa-arvokasvatukseen ja sukupuolitietoiseen opetukseen löytyy enemmän kuin materiaalia, joka sisältää queer-näkökulman.

8 Tutkimuksen luotettavuuden arviointi

Tutkimukseni luotettavuuteen vaikuttaa omat tunteeni aihetta kohtaan. Olen kasvanut seksuaalisesti moninaisessa ympäristössä, joten minun on vaikeaa ymmärtää miksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä edustavista henkilöistä ei puhuta esimerkiksi koulussa. Kuitenkin tiedostan sen, että queer-näkökulman tuominen luokkaan voidaan kokea vaikeaksi. Useaan otteeseen tutkimusprosessin aikana nousi esiin kysymys, kuinka voin puhua luokassa näistä asioista näin suoraan. Mitä muut opettajat, rehtori ja oppilaiden huoltajat ajattelevat? Olenko tarpeeksi vahva ottamaan vastaan palautteen, jota tästä koituu? Näiden kysymysten seurauksena olen saattanut sivuuttaa joitain materiaaleja, joissa puhutaan tai sivutaan seksiä tai sen tuomaa nautintoa. Tarkoitukseni oli kuitenkin etsiä materiaalia, jolla ei ole yhteyttä seksuaalisiin tekoihin tai seksuaaliseen nautintoon.

Seksuaalisuuden ja lapsuuden erottelu tuntuu vahvasti yhteiskunnassamme ja mietin vaikuttiko tämä siihen, minkä ikäisille mielestäni CSS toolkitin harjoitukset olisivat soveliaita. Voisiko useampia harjoituksia tehdä jo nuorempienkin lasten kanssa? Seksistä puhuminen voi olla hankalaa ja tämän vuoksi arvioin harjoitukset, joissa pitää pohtia omaa seksuaalisuutta, ”sopiviksi” yläkoulun ylemmille luokille.

Luokittelen tutkimukseni queer-tutkimukseksi, mutta huomaan itsessäni rajoitteita todellisen queer-hengen saavuttamiseksi. Sukupuolen moninaisuuden käsite on niin suuresti heteronormatiivista maailmankuvaa rikkova, että oma ajatusmaailmani ei vielä tavoita täydellisesti ihmiskuvaa, jossa sukupuoli on sosiaalinen konstruktio ja dynaamisessa muutoksessa ajan ja paikan mukaan. Tavoitteena kuitenkin on avata omaa ja lukijan ajatusta siitä, että sukupuoli ei ole muuttumaton ja syntymässä biologiaan lukittu. Maskuliinisten ja feminiinisten piirteiden kautta sukupuolen värikkyys kaikissa ihmisissä on avattavissa käsitteillä, jotka ovat aloittelevalle queer-ajattelijalle helpommin tavoitettavissa.

9 Pohdinta

Tämä työ on ollut minulle matka. Aloitin matkan tietämättömänä kaikesta siitä, mitä tulisin oppimaan. Oppimani asiat heteronormatiivisuudesta, sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta ovat avanneet minulle uuden maailman. Olen elänyt ja kasvanut ympäristössä, jossa on muitakin kuin heteroseksuaalisia ihmisiä ja olen nähnyt negatiivisia vaikutuksia, joita kapeat sukupuolinormit ja hetero-oletus voivat ihmiselle aiheuttaa. Mutta silti vastaan, ymmärrän syitä tämän kaiken taustalla. Tämä ymmärrys mullisti maailmankuvani, näkemykseni sukupuolesta ja sen dynaamisesta monimuotoisuudesta. Ymmärrän myös miksi aihe on arka, mutta tiedostan vielä enemmän aiheesta puhumisen tärkeyden. Tällä hetkellä kouluissa vallitseva ”älä kysy, älä kerro” ajatus ylläpitää stereotyyppisiä käsityksiä ja oletuksen oppilaiden ja opettajien heteroseksuaalisuudesta. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa ja asettaa sukupuoltaan epätyypillisesti ilmentävät lapset ja nuoret alttiiksi kiusaamiselle. (DePalma & Atkinson, 2009b, 3.) Lasten tai opettajien seksuaalisuuden ei katsota kuuluvan kouluun. Kuitenkin opettajan olisi hyvä pohtia omaa seksuaalisuuttaan ja muita seksuaalisuuksia, ja miettiä millaisia tunteita ne hänessä herättävät. Omien negatiivisten tunteiden ja reaktioiden työstäminen, esimerkiksi homoseksuaalisuutta kohtaan, olisi hyvä tehdä ennen kuin asia tulee luokassa esille. (Kilpiä, 2011, 260-263.)

Opettajan on tunnistettava heteronormatiivisia rakenteita, jotta hän voi omalla toiminnallaan niitä purkaa. Heteronormatiivisuus kaventaa opettajan opetusta eikä anna tilaa sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudelle. Heteronormatiivisuus on vallankäyttöä, joka pahimmillaan voi luoda henkistä ja fyysistä väkivaltaa. (Kilpiä, 2011, 263-264.) Sateenkaarioppilaat tuntevat olonsa turvattomaksi koulussa, ja kiusaamisen ja syrjinnän pelossa saattavat jopa jättää tulematta kouluun. Opettaja on kasvatuksen ammattilainen ja hänen tulisi olla se tuki ja turva, joka luo oppilaille turvallisen tunteen tulla kouluun. Opettajien tulisi olla tietoisia seksuaalisuuteen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvästä syrjinnästä, jotta he osaisivat tunnistaa sen omassa luokassaan.

Queer-näkökulman sisältävä sukupuolittietoinen opetus tarvitsee onnistuakseen virallisen tuen. Heterohegemonian valta ulottuu kouluihin, ei suoranaisena kieltona, etteikö näistä aiheista saisi puhua, mutta ei myöskään kannustuksena ottaa aiheita esille. Aiheiden tuonti luokkaan jää vielä liikaa yksittäisten opettajien rohkeuden varaan. Heteronormatiivisten

rakenteiden valta on voimakas, mutta johtopäätökseni on, että uudella opetussuunnitelmalla tulee olemaan positiivinen vaikutus niiden rikkomisessa.

Aihe voi olla monille opettajille vieras ja ehkä epämukavakin asia ottaa osaksi omaa opetusta. Näin ollen valmiin materiaalin tärkeys kasvaa. Valmiin materiaalin olemassaolo antaa opettajalle mahdollisuuden ottaa asiat esille omassa luokkassaan, ilman pelkoa leimaantumisesta. Oppikirjat ovat keskeisessä osassa peruskoulun arkea. Oppikirjojen antama kuva ihmisestä ja yhteiskunnasta vahvistaa tällä hetkellä selkeästi heteronormatiivista maailmankuvaa eikä anna vaihtoehtoja heteroseksuaaliselle elämälle. (Tainio & Teräs, 2010.) Yksinkertainen tapa rikkoa heteronormatiivisia rakenteita opetuksessa olisi, mikäli oppikirjoissa olisi kuvituksen ja tarinoiden muodossa esimerkkejä muistakin kuin heterosuhteista. Opettajien tulisi saada tietoa monista jo olemassa olevista queer-näkökulman sisältävistä saduista ja romaaneista, joita löytyy myös suomenkielisinä. Opettajia tulisi kannustaa tuomaan luokkaan esimerkkejä erilaisista perheistä, koska perheinstituution ympärillä voidaan puhua seksuaalivähemmistöistä jo varhaiskasvatuksessa. Setan ja Sateenkaariperheiden kautta löytyy muutamia suomenkielisiä satuja, jotka käsittelevät joko seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjä. Toivoisin, että opetushallituksen sukupuolitietoisien opetuksen tukiaineisto listaisi suomenkielisen lapsille suunnatun materiaalin, jossa nämä teemat ovat näkyvillä. Esimerkiksi tutkimuksen tai selvityksen arvoinen aihe olisi kartoittaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä positiivisesti käsittelevä lastenkirjallisuus.

Heteronormatiivisuuden ymmärtämiseksi tulisi lisätä tietoa myös sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Tutkimusta tehdessäni huomasin sukupuolen moninaisuuden käsittelemisen vaikeuden. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus oli minulle tuttu, siihen olen kasvanut ja oppinut, mutta sukupuolen moninaisuuden teoreettinen ajattelu, ymmärtäminen ja hyväksyminen on kuitenkin kasvutarina, joka kesti läpi tutkimukseni ja jatkuu yhä. Tutkimuksen aikana on vahvasti tullut ilmi häpeä ja eristyneisyys, jota sukupuolensa moninaisesti kokevat ihmiset tuntevat, siksi aihetta ei voida koulussa sivuuttaa. Lapset voisivat kasvaa moninaisuuteen, jolloin heidän ei tarvitsisi käydä läpi poisoppimisen prosessia binaarista sukupuolesta. Moninaisuuteen kasvaminen on hyvin eri asia kuin erilaisuuden suvaitseminen.

Kukaan ei enää kyseenalaista, että opettajan on tunnistettava rasistiset asenteet ja yhteiskunnan tukevat tai alistavat rakenteet. Rasismia ei hyväksytä ja se on myös rangaistava teko. Heteronormatiivisten rakenteiden ja asenteiden tulisi myös olla opettajien tiedossa ja

torjuttavina. Heteronormatiiviset asenteet ovat esillä hyvin arkipäiväisissä sanonnoissa. ”Sitten kun teillä on isona aviomies ja lapsia.” Epäilen, että harva tuollaisen lauseen lausuja tietoisesti haluaa tehdä olemattomaksi sitä tyttöä luokassa, joka ei välitä pojista vaan tytöistä. Näin kuitenkin tapahtuu usein. Heteronormatiivisen ajattelutavan haastaminen olisi yksi opettajan tärkeistä tehtävistä. ”Sitten kun teillä on isona aviomies tai -vaimo.” voisi opettaja sanoa tytöille ja myös pojille. Hyvin pienillä asioilla rikotaan hetero-olettamusta ja lapsille esitellään maailma, jossa kaikki ihmiset eivät ole heteroita. (Kilpiä, 2011, 266-267.) Kouluissa voitaisiin siirtyä hetero-oletuksesta siihen, että oletettaisiin että jokaisessa koulussa on myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia oppilaita. Jokainen luokanopettaja voi puhua oletuksella, että joku oppilas tai jonkun oppilaan läheinen ihminen ei ole hetero. (Karvinen, 2010, 117-118; Saarikoski & Kovero, 2013) Olisi tärkeää, että koulu ottaisi opetussuunnitelmassaan tai esimerkiksi tasa-arvosuunnitelmassa kantaa myös sukupuolen moninaisuuden tai seksuaalisen suuntautumisen perusteella tapahtuvaan syrjintään.

Lapset, nuoret ja aikuiset tarvitsevat tieteelliseen ja kokemukselliseen tietoon perustuvaa tietoa esimerkiksi luonnontieteistä ja myös sukupuolen moninaisuudesta. Sukupuolen tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden vuoksi on tärkeää, että sukupuolen moninainen luonne otetaan huomioon kaikissa tilanteissa. Koulussa tulisi osata ottaa huomioon sukupuoli biologisena, sosiaalisena ja kokemuksellisenä ominaisuutena. Se että tytöt ja pojat otetaan huomioon ja heitä kohdellaan tasa-arvoisesti, ei välttämättä luo hyväksytyksi tuleminen tunnetta kaikille oppilaille. Ihmisiä kohdatessa henkilön omalle kokemukselle sukupuolestaan tulisi antaa tilaa ja arvostusta. Ei ole olemassa oikeaa sukupuolta ja toisella ei ole oikeutta arvottaa toista verraten häntä ”oikeaan” sukupuoleen. Ihmisen oma kokemus on hänelle se oikea. (Vilkka, 2010, 22.) Oletus, että kaikki ovat tyttöjä tai poikia, vaikkakin tasavertaisia sinänsä, ei jätä tilaa sukupuolen moninaisuudelle ja sukupuolen vapaalle ilmentämiselle.

Sukupuolen moninaisuuden läsnäolo koulussa auttaa lapsia tiedostamaan ja hyväksymään, että maskuliiniset piirteet ovat sallittuja sekä tytöille että pojille, ja feminiiniset piirteet ovat sallittuja myös pojille ja miehille. Tärkeää on myös se, että lapset oppivat hyväksymään sen, että meissä jokaisessa on sekä maskuliinisia että feminiinisiä piirteitä, eikä niitä tarvitse peitellä tai hävetä (Kilpiä, 2011, 268-269.) – päinvastoin, sukupuolellinen joustavuus (androgynia) auttaa yksilöä selviämään elämässä paremmin.

Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden käsitys yhteiskunnassa on aina muuttunut historian saatossa. Tämä antaa toivoa siihen, että jonain päivänä kansanedustaja Jani Toivolan, tuoreen isän, toive tyttärelleen voisi toteutua. ”Elämäsi polulle toivon yhteiskuntaa, joka katsoo silmiin. Ettet koskaan joutuisi kokemaan, että perheesi on jotain vähemmän tai vääränlainen. Ettei mieleesi koskaan hiipisi ajatusta, että vaihtamalla asiat paranisi ja olemalla hiljaa, kertomatta omasta taustastaan, pääsee helpommalla välttämään vihan ja ulkopuolisuuden.” (Toivola, 2014.) Toivoisinkin mahdollisimman monen yhtyvän tähän toiveeseen.

10 Lähteet

20.1.2004/21 §2. Yhdenvertaisuuslaki. Finlex.

advocatesforyouth.org. *About us*. Advocates for Youth. Haettu: 16.9.2014.

<http://www.advocatesforyouth.org/about-us>

Ahonen, M. (2014) *Tytöt ja pojat halutaan samoille liikuntatunneille Helsingissä*. Yle Uutiset 11.9.2014. Haettu 30.9.2014

http://yle.fi/uutiset/tytot_ja_pojat_halutaan_samoille_liikuntatunneille_helsingissa/746482

8

Airton, L. (2009) From sexuality (gender) to gender (sexuality): the aims of anti-homophobia education. *Sex education*, 2(9), 129-139.

Alanko, K. (2014). *Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa?* Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisu 72 Seta, Seta-julkaisu 23

Boas, E.M., (2012) Walking the line: teaching, being and thinking sexuality in elementary school. Teoksessa: Meiners, E. R. & Quinn, T. (toim.) *Sexualities in education: a reader*. New York, Peter Lang Publishing.

Björk, M. (2013) *Poika*. Like Kustannus

Call for proposals. *Data-collection of LGBTI discrimination in education ILGA-Europe*.

Haettu: 23.9.2014. http://ilga-europe.org/home/news/latest/13th_call_education

CSS toolkit. (2005) *Creating safe space for GLBTQ-youth: A toolkit*. Advocates for Youth & Girl's Best Friend Foundation. Löytyy osoitteesta:

<http://www.advocatesforyouth.org/storage/advfy/documents/safespace.pdf> ja

<http://www.advocatesforyouth.org/publications/608?task=view>

DePalma, R. (2013) Choosing to lose our gender expertise: queering sex/gender in school settings. *Sex education*, 1(13), 1-15

DePalma, R. (2010) *Undoing homophobia in primary school*. Trentham.

DePalma, R. & Atkinson, E. (2009a) 'No outsiders': moving beyond a discourse of tolerance to challenge heteronormativity in primary schools. *British educational research journal*. 6(35), 837-855.

DePalma, R. & Atkinson, E. (toim.) (2009b). Putting queer into practice: problems and possibilities. Teoksessa: *Interrogating heteronormativity in primary schools. The no outsiders project*. Oakhill: Trentham Books Limited. 1-16.

DePalma R. & Jennett, M. (2010) Homophobia, transphobia and culture: deconstructing heteronormativity in English primary schools. *Intercultural education*. 1(21), 15-26.

Enke, A. F. (2013). The education of little cis. Cisgender and the discipline of opposing bodies. Teoksessa: Stryker, S. & Aizura, A. Z. (toim.) *The transgender studies reader 2*. New York: Routledge. 234-247.

Eskola, J. & Suoranta, J. (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

GBF. *Girl's Best Friend Foundation*. Haettu 30.9.2014 <http://www.girlsbestfriend.org/>

GLSEN research. *GLSEN, Gay, lesbian & straight educational network*. Haettu 9.7.2014. <http://www.glsen.org/learn/research>

Hakala, J. (2009) Menetelmällisiä koetuksia. Teoksessa Aaltola, J. & Valli, R. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: vinkkejä aloittelevalle tutkijalle*. Jyväskylä: PS-Kustannus.12-24

Hallituksen esitys eduskunnalle yhdenvertaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. (2014) *Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö*. HE 19/2014. Haettu 1.10.2014 <http://oikeusministerio.fi/material/attachments/om/ajankohtaista/uutiset/uutiset2014/qpEubMccf/YhdenvertaisuuslakiHE.pdf>

Hautakorpi, J. (2014) *Uudistuvan tasa-arvolain haaste kouluille*. Luento tallenne seminaaripäivästä 17.1.2014.

Haywood, C. & Mac an Ghail, M. (2012). 'What's next for masculinity?' Reflexive directions for theory and research on masculinity and education. *Gender and education*. 6(24), 577-592.

Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2009) *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi

- Huuska, M. (2011) Sukupuolen moninaisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa: Tuovinen, L., Stålström, O., Nissinen, J. & Hentilä, J. (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: GAUDEAMUS. 222-259.
- Huuska, M. & Karvinen, M. (2013) Persoonana on aina enemmän kuin sukupuoli. Teoksessa: Outi Ylitapio-Mäntylä (toim.) *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus s. 31-46.
- Jagose, J. (1996) *Queer theory: an introduction*. New York: New York University Press.
- Jauhiainen, A., Kovalainen, P., Laiho, A., Naskali, P., Syrjäläinen, E., Vidén, S. ja Lehtonen, J. (2011). Sukupuoliosaaminen osaksi opettajankoulutusta? Tiedon ja koulutuksen puutteita, vastarintaa ja muutoksen halua. Teoksessa: J. Lehtonen (toim.) *Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto. 34-41.
- Karvinen, M. (2010) Sateenkaaren värit koulussa – suvaitsevaisuudesta yhdenvertaisuuteen. Teoksessa: Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T. & Tani, S. (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-Kustannus. 111-132.
- Kilpiä, J. (2014) Opettaja seksuaalisuuden ja sukupuolisen moninaisuuden äärellä. Teoksessa: Tuovinen, L., Stålström, O., Nissinen, J. & Hentilä, J. (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: GAUDEAMUS. 260-270.
- Killerman, S. (ei vuotta). *Understanding the Complexities of Gender*. Sam Killermann at TEDxUofChicago TEDx. Haettu 5.6.2014. <http://tedxtalks.ted.com/video/Understanding-the-Complexities;search%3Atag%3A%22tedxuofichicago%22>
- Korkiala, S. (2014). *Looking into the mirror – representation of sexuality and the school experiences of non-heterosexual adolescents in Finland*. Pro gradu. Oulun yliopisto: kasvatustieteiden tiedekunta.
- Kosciw, J., Greytak, E., Bartkiewicz, M., Boesen, M. & Palmer, N. (2011) *The 2011 National School Climate Survey. The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth in Our Nation's Schools*. Haettu: 26.9.2014
<http://www.glsen.org/sites/default/files/2011%20National%20School%20Climate%20Survey%20Full%20Report.pdf>

- Lehtonen, J. (2003) *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Helsingin yliopisto.
- Lehtonen, J. (2006) Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä. Teoksessa: Outi Lepola & Susan Villa (toim.) *Syrjintä Suomessa 2006. Ihmisoikeusliitto ry*. 18-65.
- Lehtonen, J. (2010) ”Kaikki kuvatkin sellaisia: isä, äiti ja lapsi” – heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa: Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T. & Tani, S. (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-Kustannus. 87-110.
- Ludwig, G. (2011) From the `heterosexual matrix` to a `heteronormative hegemony`: Initiating a dialogue between Judith Butler and Antonio Gramsci about queer theory and politics. Teoksessa: do Mar Castro Varela, M., Dhawan, N. & Engel, A. (toim.) *Hegemony and heteronormativity. Revisiting `the political` in queer politics*. Surrey: Ashgate Publishing Limited. 43-61.
- Merkkiniemi, A. (2013) Hei toi on se hintti! Teoksessa: Saarikoski, A. & Kovero, S. *Älä oleta – normit nurin!* Suomen Ammattiin Opiskelevien Liitto – SAKKI ry, Seta ry, Suomen Lukiolaisten Liitto SLL ry, Finlands Svenska Skolungdomsförbund FSS rf.
- Meyer, W. J. (2012) From here to queer. Mapping sexualities in education. Teoksessa: Meiners, E. R. & Quinn, T. (toim.) *Sexualities in education: a reader*. New York, Peter Lang Publishing. 9-17.
- Minna.fi. Tasa-arvotiedon keskus Minna. *Tasa-arvosanasto*. Haettu 25.9.2014.
http://www.minna.fi/web/guest/tasa-arvon-perussanasto_artikkeli
- Naskali, P. (2010) Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa: Saresma, T., Rossi, L-M. & Juvonen, T. (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino. 277-288.
- Nissinen, J. (2011). Luottamuksen rakentuminen moninaisuutta kunnioittaen. Teoksessa: Tuovinen, L., Stålström, O., Nissinen, J. & Hentilä, J. (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: GAUDEAMUS. 11-32.
- Opas toimittajille. (2012) *Opas toimittajille. Näin kirjoitat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä*. Seta ry.
- OPS (2004) *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet*. Opetushallitus.

OPS 2016 (2016) *Peruskoulun opetussuunnitelman luonnos*. Opetushallitus. Haettu: 08.2014. <http://www.oph.fi/ops2016/perusteluonnokset>

Palmu, T. (2003) *Sukupuolten rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.

Peruskoulun oppilasmäärä 2013. *Tilastokeskus*. 15.11.2013. Haettu 16.7.2014. https://www.tilastokeskus.fi/til/pop/2013/pop_2013_2013-11-15_tie_001_fi.html

Puustinen, M & Tikkanen, T. (2010) Moninaisuus ei mahdu kouluun. *Opettaja-lehti*. 3/2010. 14-18.

Renold, E. (2002) Presumed innocence. (Hetero)sexual, heterosexist and homophobic harassment among primary school girls and boys. *Childhood*. 4(9), 415-434.

Rikabi-Sukkari, L. (2014) *Arvokasta opetussuunnitelmakeskustelua*. Pro gradu. Helsingin yliopisto. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta.

RSR, Ready, set, respect! (2012) *Ready, set respect! GLSEN's elementary school toolkit*. GLSEN, naeyc, naesp. Löytyy osoitteesta: <http://glsen.org/readysetrepect>

Saarikoski, A. & Kovero, S. (2013) *Älä oletta – normit nurin. Normikriittinen käsikirja yhdenvertaisuudesta, syrjinnän vastustamisesta ja vapaudesta olla oma itsensä*. Suomen Ammattiin Opiskelevien Liitto – SAKKI ry, Seta ry, Suomen Lukiolaisten Liitto SLL ry, Finlands Svenska Skolungdomsförbundet FSS rf. Seta julkaisuja 22.

Salomäki, V-M. (2011). *Biologisen sukupuolen rakentaminen. Ruumis ja sosiaalinen sukupuoli antiikista nykypäivään*. Väitöskirja. Turun yliopisto.

Seta.fi (2014) *Seta ry*. Hlbtqi-sanasto. <http://seta.fi/hlbtqi/>

Singh, A.A. & Jackson, K. (2012) Queer and transgender youth: education and liberation in our schools. Teoksessa: Teoksessa: Meiners, E. R. & Quinn, T. (toim.) *Sexualities in education: a reader*. New York, Peter Lang Publishing.

Smt tiedote 73/2014. *Hallitus tehostaa suojaa syrjintää vastaan*. 03.04.2014. Haettu 20.8.2014. <http://www.stm.fi/tiedotteet/tiedote/-/view/1879267#fi>

Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T. & Tani, S. (toim.) (2010) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Syrjäläinen, E. & Kujala, T. (2010). Sukupuolitietoinen tasa-arvokasvatus – Vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa. Teoksessa: Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T. & Tani, S. (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-Kustannus. 25-40.

Tahdon2013. *Kansalaisaloite tasa-arvoisen avioliittolain puolesta*. Haettu 15.10.2014
<http://www.tahdon2013.fi/>

Tainio, L. & Teräs, T. (2010). *Sukupuolijäsennys peruskoulun oppikirjoissa*. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset. 2010:8.

Tasa-arvovaltuutettu. *Tasa-arvolaki ja sukupuolivähemmistöt*. Haettu 16.7.2014.
<http://www.tasa-arvo.fi/syrjinta/sukupuolivahemmistot>

Toivola, J. (2014) *Inhimillisiä uutisia* 10.6.2014. Haettu 11.6.2014
<http://www.inhimillisiauutisia.fi/item/486665>

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2009) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi

Tuomivaara, T. (2005) *Kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen tutkimus*. Haettu 3.10.2014.
<http://www.mv.helsinki.fi/home/ttuomiva/Y125luku6.pdf>

Tuovinen, L., Stålström, O., Nissinen, J. & Hentilä, J. (toim.) *Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: GAUDEAMUS. Vilkka, H. (2010) *Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen*. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Varto, J. (2011) Miksi miettiä metodologioita? Teoksessa: Holma, K. & Mälkki, K. *Tutkimusmatkalla: teoria, metodologia ja filosofia kasvatustutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Venhola, M. (2001). *Interseksuaalisuus*. Haettu 16.7.2014.
http://whm13.louhi.net/~transtuk/wp-content/uploads/2013/08/Artikkeli_is_Venhola2001.pdf

Vilkka, H. (2010). *Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen*. Jyväskylä: PS-kustannus

Yhdenvertainen vanhuus- haluaisin pystyä kertomaan. (2014) *Seta*. Haettu 29.9.2014
<http://seta.fi/vanhustyon-ammattilaisten-tietokirjasto/>

- Ylitapio-Mäntylä, O. (toim.) (2013a) *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus
- Ylitapio-Mäntylä, Outi. (2013b) Sukupuolittuneet käytännöt varhaiskasvatuksessa. Teoksessa: Outi Ylitapio-Mäntylä (toim.) *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus . s. 15-29
- Ylitapio-Mäntylä, O. (2013c), Leikillä ja toiminnalla ei ole sukupuolta. Teoksessa: Outi Ylitapio-Mäntylä (toim.) *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus . s. 76-79
- Ylitapio-Mäntylä, Outi. (2013d). Sukupuolisensitiivinen varhaiskasvatuspedagogiikka. Teoksessa: Outi Ylitapio-Mäntylä (toim.) *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus . s. 177-188
- Willis, P. (2012) Constructions of lesbian, gay, bisexual and queer identities among young people in contemporary Australia. *Culture, Health & Sexuality*. 10(14), 1213–1227
- Wittig, M. (1981) One is Not Born a Woman. *Feminist Issues*, 2 (1981):1, 47–54. – (1989) On the Social Contract. In *Homosexuality, Which Homosexuality*. Amsterdam: Schorer, London: GMP Publishers. 239–249

LIITE 1

Liitteessä Setan internet-sivuilta suoraan lainattua hlbtq-sanastoa. Sanastoa lainattu tutkimukseen liittyvien käsitteiden puitteissa.

”**Apilaperhe.** Perhe, jossa lapsi tai lapset ovat syntyneet kahden eri perheyksikön yhteiseksi lapsiksi. Esimerkiksi naisparin ja itsellisen miehen tai miesparin ja naisparin yhdessä muodostama perhe. Apilaperheet voidaan jakaa edelleen kolmen vanhemman kolmiapilaperheisiin, neljän vanhemman neliapilaperheisiin tai kahden vanhemman ystäväperheisiin. Apilaperheissä kaikki vanhemmat ovat yleensä lapsen tai lasten sosiaalisia vanhempia, mutta lainsäädännön puutteista johtuen vain kaksi heistä voi olla vanhempia myös lain silmissä.

Aseksuaalisuus. Aseksuaalisuus tarkoittaa seksuaalisen kiinnostuksen tai halun puutetta. Se ei ole seksuaalinen suuntautuminen. Aseksuaalinen ihminen voi kokea emotionaalista vetovoimaa mihin sukupuoleen tahansa ja näin olla esimerkiksi hetero, homo, lesbo tai bi.

Biseksuaalisuus. Bi on henkilö, jolla on kyky tuntea emotionaalista, eroottista ja/tai seksuaalista vetoa sekä miehiä että naisia kohtaan, tai hän ei koe kohteen sukupuolta merkityksellisenä asiana. Biseksuaalisuus on yksi seksuaalinen suuntautuminen.

Cis-sukupuolinen ihminen. Cis-ihminen on mies tai nainen, joka ei koe itseään transihmiseksi, intersukupuoliseksi tai muunsukupuoliseksi ja ilmaisee sukupuoltaan pääosin omalle synnynnäiselle sukupuolelleen ominaisesti. Suurin osa kaikista ihmisistä on cis-sukupuolisia.

Hetero. Heteroksi kutsutaan henkilöä, jolla on kyky tuntea emotionaalista, eroottista ja/tai seksuaalista vetoa pääosin eri sukupuolta kohtaan. Heteroseksuaalisuus on yksi seksuaalinen suuntautuminen.

Heterofobia. Heterofobia tarkoittaa vihaa, pelkoa, inhoa, vastenmielisyyttä tai syrjintää niin sanottuja seksuaalienemmistöön kuuluvia kohtaan. Heterofobia ei ole varsinainen fobia, vaan se on pikemminkin verrattavissa seksismin ja rasismiin kaltaisiin ilmiöihin.

Hlbtq. Kirjainlyhenne sisältää alkukirjaimet sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvista ryhmistä (homot, lesbot, bit, transihmiset, intersukupuoliset, queerit). Kirjainlyhenteestä on eri versioita riippuen siitä, mihin ryhmiin halutaan viitata. Lyhenne on ruotsiksi useimmin kirjoitettu hbtq ja englanniksi lgbti.

Homo. Homoksi kutsutaan henkilöä, jolla on kyky tuntea emotionaalista, eroottista ja/tai seksuaalista vetoa pääosin samaa sukupuolta kohtaan. Homo voi viitata sekä miehiin että naisiin. Suomen kielessä homolla tarkoitetaan yleisemmin miespuolista henkilöä. Homoseksuaalisuus on yksi seksuaalinen suuntautuminen.

Intersukupuolisuus. Intersukupuolisuus tarkoittaa synnynnäistä tilaa, jossa ihmisen sukupuolta määrittelevät fyysiset tekijät tai ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti miehen tai naisen. Näitä ovat esimerkiksi epätyypilliset ulkoiset tai sisäiset sukuelimet. Intersukupuolisuus on yleiskäsite moneen eri tilaan. Kuten muutkin lapset, kasvava intersukupuolinen lapsi ymmärtää useinmiten itse, mihin sukupuoleen kokee kuuluvansa.

Lesbo. Monet homoseksuaaliset naiset käyttävät itsestään sanaa lesbo. Lesboilla on kyky tuntea emotionaalista, eroottista ja/tai seksuaalista vetoa pääosin toisia naisia kohtaan. Lesbous on toinen nimitys homoseksuaalisuudelle (yleensä) silloin, kun kyse on naisiin vetoa tuntevista naisista.

Muunsukupuolisuus. Termi on hitaasti vakiintunut Suomessa ja tarkoittaa monelle itseltään termiä käyttävälle samaa kuin transgenderiys. Se tarkoittaa ihmistä, jonka sukupuoli on omanlaisensa yhdistelmä mieheyttä ja naiseutta. Muunsukupuolinen ihminen voi kokea itsensä sukupuolettomaksi tai monisukupuoliseksi eli hän elää mieheyden ja naiseuden rajalla, välillä tai ulkopuolella. Seta on ottanut käyttöön myös sanan muusu, joka tarkoittaa muunsukupuolista henkilöä.

Panseksuaali. Ihmiset, jotka eivät halua määrittellä seksuaalista suuntautumistaan koskemaan vain joitain sukupuolia, tai eivät ylipäättään koe sukupuolta olennaiseksi seksuaalisen tai emotionaalisen kiinnostuksensa määrittäjäksi, kutsuvat itseään esimerkiksi panseksuaaleiksi. Ihmisen itsemäärittelyoikeuteen seksuaalisen suuntautumisen suhteen kuuluu, että hän saa määrittellä itse itsensä myös muilla kuin yleisimmin käytetyillä termeillä.

Queer on poliittinen ja usein akateeminen näkökulma, joka kyseenalaistaa yhteiskunnan sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä normeja. Yhä useammalle queer on myös identiteetti, jonka kuvaamiseksi perinteiset sukupuoli tai suuntautumista määrittelevät sanat ovat liian rajoittavia. Myös heteroksi itsensä kokeva henkilö voi olla queer. Queer on alkujaan myös haukkumasana, jonka homoaktivistit ottivat omakseen, ja jonka merkitys on viime vuosikymmeninä laajentunut.

Sateenkaariperhe. Sateenkaariperheeksi kutsuvat itseään monet sellaiset lapsiperheet tai lasta odottavat/perheenlisäystä suunnittelevat perheet, joissa ainakin yksi vanhempi kuuluu seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön. Sateenkaariperheissä voi olla enemmän kuin kaksi vanhempaa.

Sukupuolen korjaus. Sukupuolen korjaamisella tarkoitetaan yleensä lääketieteellisiä hoitoja, joiden avulla transsukupuolinen tai transgender henkilö voi korjata kehoaan vastaamaan koettua sukupuolta. Sukupuolen korjauksella on myös sosiaalinen ulottuvuus. Esimerkiksi transsukupuolinen mies haluaa, että häntä kohdellaan kuten muita miehiä ja hän on miehen roolissa sosiaalisissa tilanteissa. Juridinen sukupuolen korjaus tarkoittaa henkilötietojen muuttamista väestörekisterissä (nimi ja sukupuoli).

Sukupuolen moninaisuus. Sukupuolen moninaisuus -ilmaisulla viitataan siihen, että sukupuoli on moninainen ilmiö, joka ei ole palautettavissa kahteen, toisilleen vastakkaiseen ja selvästi toisistaan erotettavaan sukupuoleen, vaan sukupuolen ilmenemismuodot ovat moninaisemmat. Sukupuolen moninaisuus sisältää siis sekä sukupuolivähemmistöt että sukupuolienemmistöt. Sukupuolen moninaisuus voi olla myös yksilön ominaisuus. Tällöin kyse on siitä, että ihminen kokee oman sukupuolensa mies/nais-jaottelusta poikkeavasti. Esimerkiksi muunsukupuolinen tai intersukupuolinen henkilö voi kokea sukupuolensa moninaiseksi.

Sukupuoli-identiteetti. Sukupuoli-identiteetti tarkoittaa ihmisen omaa kokemusta sukupuolestaan tai sukupuolettomuudestaan.

Transgender. Transgender [[LINKKI](#)] tarkoittaa ihmistä, jonka sukupuoli on omanlaisensa yhdistelmä mieheyttä ja naiseutta. Transgender voi kokea itsensä sukupuolettomaksi tai monisukupuoliseksi, eli hän elää mieheyden ja naiseuden rajalla, välillä tai ulkopuolella. Hän voi myös korjata kehoaan. Muunsukupuolinen-termi on lähikäsite transgenderille.

Transihminen. Transihminen on yleiskäsite, jolla usein kuvataan kaikkia, joiden sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu joskus tai aina eroaa odotuksista sille sukupuolelle, johon heidät syntymähetkellä määriteltiin. Transihmisiin kuuluvat transvestiitit, transgenderit ja transsukupuoliset. Transihmisistä valtaosa määrittelee itsensä seksuaaliselta suuntautumiseltaan heteroiksi, mutta transihminen voi olla myös bi tai lesbo/homo.

Transsukupuolisuus. Transsukupuolisen ihmisen kokemus omasta sukupuolestaan ei vastaa hänen syntymässä määriteltyä sukupuoltaan. Transsukupuolisen sukupuoli-identiteetti voi olla mies, nainen tai transsukupuolinen.

Transsukupuolinen ihminen voi korjauttaa kehoaan vastaamaan kokemaansa sukupuolta. Usein tämä tapahtuu hormonien avulla ja kirurgisesti. Transsukupuoliselle on tärkeää, että hänet kohdataan siinä sukupuolella, jota hän kokee olevansa, minkä vuoksi sukupuolen korjauksen sosiaaliset ja juridiset puolet ovat myös tärkeitä. Aiemmin puhuttiin transseksuaalisuudesta ja sukupuolen vaihtamisesta, mutta nämä termit ovat vanhentuneita.

Transmies on mies, joka on syntymässä määritelty tytöksi. Transnainen on nainen, joka on syntymässä määritelty pojaksi. Sukupuolen korjauksen läpikäyneistä miehistä ja naisista voi käyttää sanaa transtaustainen.

Transvestisuus. Transvestiitti on mies tai nainen, joka voi eläytyä kumpaankin sukupuoleen. Hänellä on tarve ilmentää ajoittain sekä miehistä että naisellista puolta itsessään esimerkiksi pukeutumalla, muuttamalla ääntään tai harrastusten kautta. Monelle transvestiitille on tärkeää, että hänet kohdataan siinä sukupuolella, jota hän kulloinkin ilmentää. Transvestiitit Suomessa toivovat itsestään käytettävän termiä transvestiitti. Aiemmin on käytetty termiä ristiinpukeutuminen (cross-dressing), mutta sillä voidaan tarkoittaa myös dragin tyyppistä tilapäistä, ei tiiviisti identiteettiin liittyvää eri sukupuolen ilmaisemista. Transvestiitit käyttävät joskus sanaa tyttöily.

Transvestisuus sukupuolen ilmaisuna on eri ilmiö kuin transvestinen fetisismi. Fetissinä pukeutuminen liittyy seksuaalisuuden toteuttamiseen.” (seta.fi, 2014)

LIITE 2

Esimerkki tuntisuunnitelmasta, joka löytyy Ready, Set, Respect!-materiaalista. Perheitä telkkarissa. (Tuntikuvauksen sisältö on suora lainaus RSR-materiaalista)

“Families on TV (3-5)

Overview:

This lesson helps students investigate images of family on TV and in movies and examine how families are portrayed in the media. They will also compare and contrast their findings with their own family structures and experiences.

When and Why to Teach This Lesson

While there are many possible moments and reasons in the school year to engage students in this lesson, it may have the greatest and most lasting impact on student growth and development when:

- You are aware and observe the increasing impact of the media on your students’ attitudes and understanding of society and the world.
- You hear children express a lack of understanding or stereotypical attitudes about individual and/or family differences.
- You are teaching units about the U.S. population and demographics, calculating data, media literacy

Objectives:

Student’s will:

- Evaluate the ways that families that are portrayed in media and compare/contrast these portrayals with their own and other’s.
- Identify and explore the messages about families and family structure that they and others learn from the media.
- Develop media literacy skills

Essential Questions:

- Does the media accurately portray different family structures that exist in the United States?
- What impact does it have when only certain kinds of families or individuals are portrayed in the media or on TV?
- Why should the media reflect different family structures?

Time:

2 sessions, 30-45 minutes each; with a week in between sessions

Materials:

Families in the Media Assessment (see page 34)

Procedures:

Part I

1. Explain that this assignment will invite students to watch TV and commercials! Explain that the purpose of this assignment is to look at types of families that are portrayed in the TV shows, commercials or movies that they see and watch. To get them started, invite the students to take a moment to reflect on their own or another family and to write down the how that family is structured. Ask them to write down things like how many children are in the family, who the grown-ups are in the family, what kind of home they live in, and do they have pets?

2. Once the children have completed this reflection, chart out the different types of family structures that they share. Engage in dialogue to expand their awareness and understanding of different types of family structures using some or all of the following questions:

a. Do family members always look alike or have the same skin or eye color? Why or why not? Explore ideas that some families come together through adoption or maybe are of different racial or cultural background so their physical features are different from one another.

b. Do children always live with one mom and one dad in a family? What are other examples? Explore ideas of families where children's parents are divorced and live in separate homes, or families that have two moms or dads, or how some children may be parented by a relative like a grandmother or another guardian.

c. Do siblings always have the same mom and dad? Explore that some families are called "blended" families where there may be parents who come together after being married or with other partners and they have children from these families that become part of new families.

d. Where do families live? Explore lots of residences that are all homes – not just houses.

3. Explain to the students that now that they have thought about many of the different types of families that may exist in our school, community and the world, they will be viewing TV shows (provide examples or develop an agreed upon list of possible appropriate shows) or movies to see what kinds of families they see. Explain that this assignment will help them develop a skill called "media literacy." Help students to define this term and why this skill is important. To help you guide their creation of a definition, you should know that according to the Center for Media Literacy, the short definition is "... the ability to access, analyze, evaluate and create media in a variety of forms." Explain that this skill is important so that they will be able to better understand the information, messages and content that they see in the media.

4. Explain that for the next week, using the Families in the Media Assessment on page 34, you want them to answer the questions for at least five TV shows, commercials or movies that they see that have families in them. Review the assessment chart and clarify any ques-

tions. Encourage students to work alone on this assignment so that there will as many TV shows and movies as possible.

NOTE:

Teachers should consider whether students have access to TV and send home the chart with an explanation of the assignment to parents/guardians in advance of teaching the lesson. This language might include: “Our class is exploring families and the differences and similarities in family structures. As part of the assignment, students are being asked to view TV shows or movies that they would normally watch that include families. Their assignment is to complete the attached chart documenting what they see and learn about these family portrayals. The purpose of this assignment is to help promote students’ overall media literacy and specifically help them become aware of the images and impressions that occur about families represented in the media. If you have any questions or concerns, please contact me.” If access creates barriers for certain students, consider having the students read age appropriate books or look at pictures in magazines.” (RSR, 2012, 31-32)

LIITE 3

Esimerkkinä tuntisuunnitelma Creating Safe Space for GLBTQ Youth: A Toolkit – materiaalista. Johtopäätöksen tekeminen. (Tuntikuvauksen sisältö on suora lainaus CSS toolkit-materiaalista)

“Drawing Conclusions: An Ice-Breaker

A Lesson Plan from Creating Safe Space for GLBTQ Youth: A Toolkit

Purpose: To give participants the opportunity to interact with each other and to expose underlying preconceived notions about GLBTQ people

Time: 45 minutes

Materials: Newsprint and markers; five index cards

Planning Notes: Before the session, write one of the following phrases on each of five index cards: GAY, LESBIAN, BISEXUAL, TRANSGENDER, and STRAIGHT

Procedure:

- Begin by randomly dividing the group into five smaller groups (preferably of at least three people). Give a sheet of newsprint and a marker to each group; at the same time, hand the group one of the five index cards that you prepared in advance.
- Explain to the participants that each group has been given an identity and that the group will now draw a person who looks like or represents that identity. Participants can offer their own ideas or suggest ideas they have heard from others. Be sure to remind everyone that this is a safe space and that no one needs to be afraid or worried about suggesting a trait or idea to include in the group's picture. However, encourage the groups to work together in coming up with the final product. Tell them that they will have 15 minutes to complete their drawing.
- After 15 minutes has passed, ask all the groups to stop working even if they haven't finished. Then ask each group to stand up and explain their drawing in detail. After all the groups have explained their drawings, lead a group discussion using the questions below.

Discussion Questions:

1. How did the groups decide what each person would look like? Was it difficult to come up with a picture?
2. Where did your ideas come from about what each of these people looked like? People you know? The media?
3. Do your pictures convey positive or negative images of the identities?
4. Which of the identities do you think was easiest to draw? Hardest? Why?
5. What conclusions if any can you draw from this exercise?" (CSS toolkit, 2005, 28)